

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ ROZBUDOVA DERZHAVY

АКАДЕМІЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗМІСТ:

З ПРАЦЬ КОМІСІЙ:

Петро Голубенко — Покоління 20-х років	1
Богдан Винар — Розвиток української легкої промисловости	7
Юрій Бойко — Книжкова продукція в ССРСР 1917 - 1952 рр.	22

ДО ПРОБЛЕМАТИКИ ПРАЦЬ КОМІСІЙ:

Петро Стерчо — Марксівська теорія революції	27
Богдан Боцюрків — Політичний устрій Київської Русі-України	35

СПОМИНИ:

Любомир Винар — Кінцеві роки життя сл. п. Остапа Грицяя і ЗАРЕВО	39
--	----

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ:

М. Ждан — The Mongols and Russia by George Vernadsky	44
М. А. (-нтонович) — Most, Quarterly for Slovak Culture	45
П. Г. (-рицак) — Важна праця американського знавця радянських національних відносин (Р. Пайпс — The Formation of the Soviet Union)	47

НАДІСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ	48
-----------------------------	----

Д Е Н В Е Р

РІК VI.

ЗИМА, 1954/55

Ч. 4 (15)

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

КВАРТАЛЬНИК

ВИДАЄ ПРОВІД ЗАРЕВА

Редагує Колегія, головний редактор д-р Богдан Винар.

ROZBUDOVA DERZHAVY

Ukrainian Quaterly

Published by ZAREVO, Inc.

Editor Dr. B. Wynar

P. O. Box 1864, Denver 1, Colo., U. S. A.

Редакція застерігає собі право скорочувати й випрляти матеріали. Статті поодиноких авторів не конче мусять висловнювати думки Редакції. Анонімних матеріалів і статей не поміщуємо. Редакція застерігає собі авторське право друкованих у журналі матеріалів. Передруки дозволені тільки за поданням джерела.

В усіх справах редакційних і Видавництва звертатися на адресу:

B. Wynar, P. O. Box 1864, Denver 1, Colo., U. S. A.

З ПРАЦЬ КОМІСІЇ:

Петро Голубенко

Покоління 20-х років

“Бачу їх, високих і русявих,
Зовсім інших, не таких як ми”.

Маланюк — Ода до прийдешнього”

Наведені рядки з вірша вже були вжиті, як мотто до есею Євгена Маланюка “Зовсім інші” і ми не завагалися повторити ці слова, як мотто до статті про покоління 20-х років. “Зовсім інші” — це сини відомих українських поетів Олесь і Миколи Вороного — Ольжич і Марко Вороний. Євген Маланюк писав: “*Може ніколи в світовій літературі не відбилася так яскраво на двох поколіннях раптова зміна літературних діб, та ще й на батьках і на дітях літерально тієї самої родити. Що більше — в синах обох голосних поетів попередньої доби наша поезія знайшла якби доповнення і довершення всього того, що в батьках було лише в зародку, або зого й зовсім у них бракувало*”.¹⁾

Зміна діб і поколінь відбулась не лише в літературі. Вірніше буде сказати, що зміни в літературі відбулися в наслідок величезних змін і зрушень в українському житті і в свідомості української людини в роки української національної революції і в пореволюційні — “двадцять років”. Це була нова доба не лише за календарем але й за новою якістю в історичному ставанні української нації. Це була і нова доба в розвиткові української суспільно-політичної думки, доба нової української людини, яка стала типовою для покоління 20-их років. Поруч з Ольжичем і Марком Вороним ми могли б поставити цілу низку імен видатних діячів з усіх ділянок національного життя і про яких уже доводилося писати, що це було одне покоління, одна ідеологія, один світогляд і одна політична програма, хоч у минулому багато з них належали до різних партій.²⁾

Євген Маланюк мав цілковиту рацію і підстави поставити поруч націоналіста-емігранта Ольжича — підсоветського поета Марка Вороного, як представників одного покоління, однієї духової генерації, чого ніяк не можуть зрозуміти любимці антитези нашого “сходу” і “заходу” або “нової” і “старої” еміграції. Духові процеси, які відбувалися і відбулися в 20-х роках, мають своїм джерелом українську національну революцію і вони охопили всі українські землі. Ніколи

1) “Вежі”, 1947 р., ч. I, стор. 2

2) Петро Голубенко — “Вапліте”.

ще не відбувалася така інтенсивна дифузія української стихії між різними українськими землями, як в роки революції і в пореволюційні 20-ті роки. Учасники українських визвольних змагань розсіялись по всій соборній Україні і вони були носіями українського відродження 20-х років, хоч з огляду на різні обставини під різними окупаціями цей всеукраїнський процес відбувався у різних формах і в місцевому зафарбленні. Але скрізь відбувався один і той же процес переоцінки вартостей минулої доби, урахування помилок і досвіду революції і на цих підставах творилася синтеза нових вартостей, які на всіх українських землях характеризують 20-і роки відмінними рисами, порівнюючи з дореволюційним часом.

Суспільно-політичні обставини на землях, які входили в склад УРСР, дуже часто уявляються багатьом однобічно в негативному світлі і вони забувають, що тут діяло дві сили — московсько-більшевицький окупант і українське суспільство. У 20-х роках ще можна говорити про українське суспільство, з яким Москві доводилося рахуватися. Сама УРСР була компромісом у боротьбі двох сил. Українська радянська держава це не тільки “хитра політика московських більшовиків” і фікція, якою Москва мала на меті ідейно розброїти українців і примирити їх з собою, — це також здобуток української національної революції, хоч це й здається парадоксом. Не було б УНР то, мабуть не було б і УРСР. Не дарма перший з’їзд Рад у Харкові назвав було також проєктовану радянську державу ім’ям УНР а частину червоної армії названо “Червоним козацтвом”, в протизага до “вільного козацтва” УНР. Політика українізації, яку проголосила більшовицька партія з метою опанувати ситуацію в Україні була водночас виявом волі українського народу до відмосковщення міст в Україні, щоб зробити їх українськими, а з українізацією всіх державних установ і саму УРСР вивопнити українським національним змістом. Двадцять років характеризують протинаступ українських національних сил на культурному і політичному фронті на московські позиції. При цьому виразно була намічена лінія єдиного національного фронту — від учорашніх уенерівців і кінчаючи частиною українських комуністів: Хвильовий - Зеров — УВАН.

“Радянське” покоління 20-х років починало там, де кінчили уенерівці — з української державности, з боротьби за її повну суверенність і самостійність. Але покоління 20-х років пішло далі, і в цьому глузді його протиставлення до старшого уенерівського покоління, яке було обтяжене гріхами і слабостями дореволюційної доби. Але в радянській дійсності 20-х років таке протиставлення знімалося у спільній боротьбі з московським великодержавним шовінізмом.

У свідомості покоління 20-х років сформувалося нове поняття України. Це вже не тільки село, але й місто. Не тільки селянин, але й український робітник, український інтелігент і службовець. Державність України була вже поза всяким сумнівом: “Росія самостійна? Самостійна. Ну і ми самостійні!” — писав Хвильовий. Це зовсім не означає ідеалізації УРСР. Хвильовий добре знав чого варта самостійність УРСР. Знало про це й усе покоління 20-х років і той же Хвильовий не дарма попереджав партію: “Молодь, яка виходить із Вузіа

(вищих збавчих закладів), легко піддається пропаганді по темних завулках: чи є Україна колонією чи ні? Такі розмови ми вже давно зуємо. Українське суспільство, зміцнівши, не помирилося зі своїм фактичним, якщо не де-юре декретованим гегемоном — московським конкурентом”. “Треба бути послідовним: або ми визнаємо національне відродження, або ні. Коли визнаємо, то й робимо відповідні висновки” . . . Висновки Хвильового були такі: “Ми мусимо негайно стати по боці активного молодого українського суспільства, яке представляє не лише селянина але й робітника і тим назавжди покинзити з контрреволюційною ідеєю будувати в Україні російську культуру”.

Поколінню 20-х років властиве також нове поняття української культури. Дореволюційне покоління боролося за рівноправність української культури і вільний її розвиток, розуміючи під українською культурою українську літературу, мистецтво, театр, народний побут тощо. Покоління двадцятих років поширило поняття української культури на місто, на заводи і фабрики, на українську державу і т. д. Рівноправність і суверенність української культури у відношенні до московської культури була для покоління 20-х років samozрозумілою і воно пішло далі — проголосивши устами Хвильового цілковитий розрив з московською культурою і орієнтацію на Захід. Завдання українського культурного відродження зміслилось уже не партикуляристично, для домашнього вжитку “малоросійського племені,” як це було в першій половині 19-го віку, ні епігоністично з наслідуванням московських зразків, як це було в другій половині минулого віку, а універсально. “Нація тільки тоді зможе культурно виявити себе, коли найде її одній властивий шлях розвитку”, — писав Хвильовий. У 20-х роках було вперше з такою силою піднесено гасло українського культурного месіанізму: Український ренесанс відкриває нову еру в історії народів Східної Європи . . .

Всі ці риси нової національної свідомости пореволюційної України характеризують покоління 20-х років. Це “зовсім інше” покоління порівнюючи з поколінням дореволюційного часу. Антоненко-Давидович у своїх нарисах “Землею українською” писав: “З аморфної етнографічної лемішки “хахла” підводиться на обидві ноги і заходився працювати новий українець. 20-ті роки це не тільки нова доба в історичному ставанні української нації, новий щабель в розвитку української національної самосвідомости і суспільно-політичної думки, а й нове покоління, новий психологічний і духовий тип української людини. Як уже було відзначено, процес формування нового етапу і нової доби охопив усі українські землі, зрушений плугом української національної революції. Нова генерація 20-х років є твором цієї нової доби. Єдність доби обумовила духово-психологічну єдність покоління. І тому про “зовсім інше” покоління писав не тільки український емігрант Маланюк, а й підсоветський письменник Антоненко-Давидович. І тому Маланюк поставив поруч, як репрезентантів цього нового покоління, націоналіста емігранта Ольжича з підсоветським поетом Марком Вороним. Обидва належать до одного покоління не лише віком, але й своїм світоглядом і психологічним типом. Це нова генерація українського ренесансу 20-х років. Під українським ренесансом

20-х років слід розуміти не лише інтенсивний культурний процес українізації або точніше відмосковщення Радянської України, а й український націоналістичний рух на західно-українських землях під Польщею. В основі і провідними тенденціями це був єдиний всеукраїнський процес становлення нової доби, яку з повним правом можна назвати добою українського націоналізму в модерному значенні цього слова.

“Я вже базу перед собою нових невідомих людей — сильних, як леопард, прозорих, як “зека” і вільних, як воля. Невже ж фортуна не допустить, щоб я про них написала повість”, — ці слова про нових невідомих людей з *“Повісті про санаторійну зону”* Хвильового є майже дослівним повторенням наведеного нами вірша Е. Маланюка, поставленого як мотто до статті про покоління 20-х років. В українській літературі 20-х років можна нарахувати цілу низку творів, у яких фігурують ці нові люди. Згадаймо роман *“Вальдшнепи”* Хвильового, у якому героїня Аглая так себе й рекомендує: *“Я — нова людина нашого часу”*. Образ нової людини накреслено також в постаті Орісі з роману *“Робітні сили”* Михайла Івченка. В романі В. Підмогильного *“Місто”* покоління 20-их років репрезентує Степан Радченко. Тепер, коли цей роман видано й на еміграції, не є зайвим приглянутись до цього образу й перевірити наші міркування про покоління 20-х років.

Роман *“Місто”* Підмогильного, безперечно, є одним з найвидатніших творів української літератури 20-х років не лише з літературно-мистецького погляду, а й як документ доби і як твір, у якому в постаті головного героя виведено покоління 20-х років. Степан Радченко — типовий представник української селянської молоді 20-х років — типовий не в розумінні масовості, а в розумінні провідної тенденції ідейного формування цього покоління. Маємо на увазі провідну частину або еліту цієї молоді. Про Степана Радченка з роману довідуємось: *“За свої двадцять п’ять років він був підписцем - приймаком, потім просто злочинцем, далі повстанцем і наприкінці секретарем сільбюра спілки Робземлісу”*. Коли він зібрався їхати до Києва вчитися, перед ним *“купкою папірців лежало все його життя за останні п’ять років — повстання за гетьмана, боротьба з білими бандами, культурна і професійна робота. Він охоже прогитав децю. Чого тільки не було! Був полон і втега з під розстрілу. Були мітинги, агітація, резолюції, боротьба з темрявою і самогоном”*. Коли читася все це, мимоволі згадуються живі реальні люди 20-х років — Хвильовий, Антоненко-Давидович, Куліш, Косинка, Підмогильний . . . Це покоління народжене в огні і бурі української національної революції. Воно пережило всі перепетії і трагедії цієї революції. Степан Радченко також пройшов цей шлях: *“Перед тим як викинути гербовий стяг, він тримав якийсь час прапор осінніх степів і небес”* — жовтоблакитний прапор. Червоний прапор не означав для покоління Радченків зради національних ідеалів їх молодості. Він був наслідком поразки національних сил і компромісу з більшовиками, умовою якого, всеж таки було будівництво української держави і розвиток української культури.

Після поразки УНР і встановлення УРСР українська селянська молодь вирушила у великий похід до міста, у вищі школи і на заводи, на нові фронти і фортеці, які вона здобувала своєю упертою працею

і навчанням у вищих школах. Це є типовим явищем 20-х років і Степан Радченко у цьому бачить своє життєве призначення: *“Він — нова сила, покликана із сіл до творчої праці. Він один з тих, що повинні стати на зміну гнилизні минулого й сміливо будувати майбутнє”*. *“Він здібний і міцний. Він уміє бути упертим. Там де перекоди не збити натиском плега, там тогитиме її шашелем. Дні, місяці й роки! Він викує з себе нову культурну людину”* . . . *“Таких, які він, тисязі приходять до міста, туляться десь по льохах, хлівах та бурсах, голодують, але працюють і вгаться, неспомітно підтожуючи його гнилі підвалини, щоб покласти нові й непожитні. Тисязі Левків і Василів облягають ці непманські оселі, стискають їх і завалять. В місто вливається свіжа кров села, що змінить його вигляд і істоту. І він — один із цієї зміни, що їй від долі призначено перемогти”*.

Патос цього покоління є патосом українського відродження і будівництва нової України: *“Міста-сади, села-міста, заповідані революцією, ці дива майбутнього, що про них книжки лишили йому невизражене передзугття, в ту хвилину були йому близькі й збагнені. Вони стояли перед ним завданням завтрішнього дня, величною метою його науки, висновком того, що він багив, робив і має робити. Родюча сила землі, що проймала його жили й мозок, могутні вітри степів, що його породили, надавали пристрасної яскравості його марінню про блискузу прийдешність землі”*. Це покоління, *“від народження покликане до кипузої діяльності”*, як висловилаь Аглая — героїня роману *“Вальдшнепи”* і цим своїм активізмом та ідейністю воно протиставлене міським обивателям, про яких Степан Радченко міркує: *Чи можна припустити, що їм у серці живе ідея, що ріденька їхня кров здібна на порив, що в свідомості їм є завдання й обов'язок?”*. Але й вихідці з села, ровесники Степана Радченка не всі витримували опір міста і не всі були до кінця вірними своїм ідеалам. Багато з них губилися в чужому змосковщеному місті, примінювалися до пануючої системи життя і ставали його полоненими. Про цих Степан Радченко думає з особливим болем: *“Ось він, селянський актив, що мусить здобути місто! І гому Левко з ними лагідний, як завжди? Невже й він такий? Невже візна доля села — бути тупим, обмеженим рабом, що продається за посади й харзі, втрачаючи не тільки мету, а й людську гідність? Може його теж гекає цей шлях, ця трясовина, що засмокже його й перетравить, зробивши безцільним додатком до ржавої системи життя? Він позував у ній страшні сталеві пружини, що були осіли на вибоїни революції, а тепер випростовуються знову. І може все життя — тільки неспинний потяг, що ніякий машиніст не всилі змінити напрямку його руху по призначених рейках між відомими сірими станціями? Лишається неминуге одне — гіплятиь на нього, хог який він і хог куди веде свою одноманітну путь”* . . .

Але Радченко належить до тих, які мали відвагу не примінюватися до пануючої системи життя а йти проти течії і будувати нове життя, *“як його будували хоробрі на протязі віків”*, за висловом ровесниці Радченка і героїні 20-х років Аглаї. Це було те покоління, яке творило нові когорти українського протинаступу в боротьбі двох сил і двох культур в Україні в 20-х роках. Московсько-більшовицькі окупанти розраховували на перемогу змосковщеного міста над укра-

їнським селом і московської культури, як культури міста, над українською культурою, яка і в 20-х роках все ще уявлялася культурою села. Покоління 20-х років відповіло на цей московський плян своїм контрнаступом на місто, щоб здобути його найважливіші фортеці, зайняти в ньому найвищі позиції і зробити його українським містом і цим самим забезпечити перемогу української культури над московською, а Україну перетворити в повновартісну модерну націю. Політика обмосковщення України дореволюційного часу витворила прірву між українським селом і змосковщеним містом. Місто було опановане ворожою силою і було для українців чужим і ненависним. Покоління 20-х років приходить до міста, як завойовник: *“Не ненавидіти треба місто, а здобути”* — таким є гасло Радченка. І він здобуває його упертою працею над собою, і своєю громадською діяльністю і працею українзатора і письменника. Радченко успішно здавав всі іспити в інституті, крім того *“тригі на тиждень давав лекції з української мови і мусів до них добре готуватись”*, щоб бути на рівні практичних вимог *“тієї установи, де покликаний був освіжувати потомлених службовців, що хотіли їсти, а не відміняти, й дуже мало могли бути свідомі тих високих обов’язків перед українською нацією, що лягли їм на плегі”*.

Покоління Радченка було свідоме свого високого призначення і своїх обов’язків перед українською нацією. В боротьбі двох сил в Україні в 20-х роках воно перемагало. Тільки фізичним терором, розстрілами й арештами представників цього покоління московські окупанти могли втриматися в Україні та спинити його переможний наступ.

Завданням нашого мистецтва є віднайдення не розплесканої пересізности, а правдивих глибин і висот української духовности і створення для них струнної і незнищимої форми... Наше мистецтво не сміє скористатися тими дешевими оклепаними графаретами, які залишила йому в спадщину Москва. Українське мистецтво мусить собі яскраво усвідомити, що є багато регеї і справ, потрібних нашій нації, але якими має займатися наука, пропаганда, навіть поліція, але ні в якому разі не мистецтво. Бо українське націоналістичне мистецтво, зокрема література, не є безплідним мистецтвом для мистецтва, але в кожному разі також і не приземною московською агіткою, виверненою лише в другий бік.

Завданням українського націоналістичного мистецтва є віднайдення всіх тих цінностей, які б скріплювали, а не розслаблювали душу нації, як то робило мистецтво, накинуте нам згори. Українське мистецтво має підхопити і піднести високо прапори наших героїв, прапори найліпшого вияву нашої національної духовности.

Бо це мистецтво має велике і прекрасне завдання: виховувати... сильних і твердих людей української нації, що вміють жити, творити і вмирати для своєї батьківщини.

Олена Теліга — Прапори духу, (“Література і Мистецтво”. Додаток до “Українського Слова”, Київ, 4 XI 1941, ч. 3).

Розвиток української легкої промисловости

II. В СИСТЕМІ ССРС*)

Марксистська економічна доктрина ніколи не ставила собі за завдання пізнати дійсні закони господарського прогресу. До її компетенцій належить тільки політичне формування і унапрямлювання розвитку суспільно-господарських відносин. Візії перебудови суспільного устрою стали гнучким інструментом кожночасної економічної політики російської комуністичної партії та служили одночасно вигідним засобом затиснення експлуатаційного обруча на господарському організмі територій бувшої російської імперії, тепер вже під назвою ССРС.

Революція на Сході Європи в жадному випадку не принесла сподіваних змін, хоча б у площині більш ліберальної економічної політики в політичних взаєминах Росії з Україною. Після епізодично короткого тривання української держави — народне господарство знову ж було включене до нівелюючого руслу московського економічного комплексу з всіма з того стану впливаючими наслідками.

При розгляді найважливіших залогень советської економічної платформи слід відмітити декілька моментів, з советської економічної доктрини, що кидають світло на розвиток легкої промисловости.

1) Політичне спрямування советського упромислєвлення не змістовлюється тільки математичним збільшенням продукційних можливостей та механічним зростанням промислових агрегатів. Суть радянського упромислєвлення це передовсім наголошення ролі важкого промислу, головнo його "серцевини" — машинобудування. Тому реалізуючи упромислєвлення, слід у першу чергу розвивати важку промисловість. При її допомозі ССРС є вповні незалежним від країн т. зв. капіталістичного оточення.

2) Експропріяція верстви капіталістів і поміщиків, скасування приватної власности на землю, фабрики, банки, транспортні улаштування і тпд. створює спеціальні умови для розвитку радянського промислу. Важним моментом для промислового зростання являється потреба нагромадження (аккумуляції) капіталових дібр. Згідно з советською доктриною — в капіталістичному суспільстві спершу розвивається легка промисловість. В підсоветській дійсності основні фонди для розвитку важкого промислу мусяться черпати з усіх ресурсів народного господарства. Тому розвитковий процес у ССРС проходитьиме у зворотному порядку. Спершу розвиватиметься важка промисловість і то коштами і засобами сільського господарства і легкої промисловости (що дають у скорому часі прибутки, які можна інвестувати у важку індустрію).

*) Закінчення; I част. гл. Р. Д. ч. 3(14)

І тільки при умові достатнього забезпечення народного господарства засобами продукції (важким промислом) — зможуть бути задоволені всі господарські потреби населення. Тим самим на тому “вищому щаблі” розвитку “соціалістичного суспільства” створюються корисні передумови також і для розвитку легкої промисловості — найважливішого продуцента товарів широкого вжитку. У висліді — швидке зростання продукційних засобів уможливить раціональне використання (з погляду большевицьких інтересів!) всіх матеріальних ресурсів країни.

3) Боротьба за індустріалізацію — це передовсім змагання за підвищення працевидайности. Це запровадження горезвісної “трудової дисципліни” в рамках большевицької “економіки” господарськими засобами. Очевидно, що для досягнення наміченої мети потрібно не тільки численних конц-таборів, але і також “трудоий ентузіазм”. Це психологічне наставлення працюючого населення забезпечить високе темпо промислового розвитку.

4) Централізоване економічне планування є методичним засобом для досягнення намічених цілей та одночасно служитиме потрібним контрольним інструментом у поодиноких етапах наміченого промислового розвитку.¹⁾

Процес упромисловлення СРСР має свою окрему вимову у відношенні до народного господарства України. З'ясовані напрямні советської економічної доктрини формують продукційні співвідношення у структурній побудові советського промислу й тим самим визначають умови дальшого розвитку української легкої промисловості. Спробуємо з'ясувати поодинокі висліди радянського упромисловлення України, ілюструючи їх конкретними даними у відношенні до розвитку легкої промисловості.

Немає найменшого сумніву, що реалізація теоретичних вимог советської доктрини у жадному випадку не могла бути корисною для зростання легкої промисловості України. У відрізненні до політики царської Росії настанови советської економічної політики не приносять Україні істотних змін. Суттєвою справою являється потреба задержати колоніальний характер народного господарства України, зв'язуючи у підрядній позиції з промисловими осередками тепер вже советської Росії. В Україні немає повного промислового виробництва. *“Поділ праці, що встановлений між областями не може бути вигеркнений одним погерком пера і він створений історично всім ходом господарського розвитку федерацій. І цей поділ праці, який робить неможливим повний розвиток окремих районів при роздільному існуванні республік, зобов'язує республіки зорганізуватись в єдине господарське ціле”* — пише Сталін²⁾.

Упромисловлення України носить виразний однобічний характер. З одного боку розбудовують металургію, зростає добувна промисловість, швидко збільшуються майже всі основні галузі важкої індустрії. З другого боку розвиток легкої промисловості далеко від-

¹⁾ Про ці речі докладніше у: К. А. Петросян — “Советский метод индустриализации”, Госполитиздат 1951.

²⁾ И. В. Сталин: “Твори”, том 5-ий, стор. 145.

стає навіть від намічених плянових завдань³⁾) і у висліді українсько-населення позбавлене найконечніших предметів широкого вжитку.

Приглянемося поодиноким етапам розвитку української легкої промисловости.

В 1919 р. зорганізовано Вищу Раду Народнього Господарства України, національно автономне тіло для керування господарським апаратом в Україні. Фактично т. зв. самостійність Радянської України показала повною фікцією і компетенції того новоствореного тіла зводились до кожночасного виконування директив московського диспозиційного осередку⁴⁾).

Доба т. зв. воєнного комунізму, зумовлена громадянською війною внутрі Росії та національно визвольними рухами поневолених Росією народів, позначувалась тяглістю революційного кипіння і після закінчення регулярних фронтових дій. Такий стан у жадному випадку не міг сприяти розвитку народнього господарства на тих теренах. Не змогли опанувати ситуації і большевики. Не зважаючи на мілітарні успіхи, в господарській ділянці большевицька ідеологія була зовсім безпомічною. Гострий конфлікт між голошеними ідеями і фактичною дійсністю виявляв себе повним хаосом і майже цілковитим занепадом господарського життя. На території України народне господарство перебувало в повному упадку. Головну увагу присвячували большевики відбудові Донбасу, який і виділено в окрему адміністраційну одиницю з секретарем Донецького губкому Молотовим на чолі. Большевицька влада зовсім виразно ігнорувала потреби українського населення, стараючись українським промисловим і сільсько-господарським імпортом врятувати катастрофальну ситуацію московського промислового осередку. Стараючись забезпечити матеріально власну територію, окупаційна влада не звертає жадної уваги на відбудову української легкої промисловости. У тому часі Україна не одержує жадної рекомпензати за власні експорти, що проваджені звичайним грабунковим порядком. Українське сільське населення пробує рятуватись частинним поширенням ремісничого виробництва. По українських містах і селах панує правдивий “голод” на предмети широкого вжитку. До небувалих розмірів зростає спекуляція і чорний ринок. Для ілюстрації існуючого стану подаємо декілька інформацій про українську легку промисловість того періоду.

Продукція української шкуряної промисловости у висліді різних економічних експериментів, питомих очеркові “воєнного комунізму” катастрофально обнижується. У висліді тих різних заходів “довго не працювали найважливіші заводи Київського району, а решта великих гарбарень України ледви підтримувала своє бідолашне існування” — пише О. Сухов⁵⁾). Згідно з советськими офіційними даними⁶⁾) у другому півріччі 1920 р. продукція української шкуряної промисловости дорівнювала 21.3% довоєнного рівня.

³⁾ Як відомо, запроектовані продукційні величини легкої промисловости в першій і другій п'ятиріччі недовиконано. В той час важка промисловість перевиконала плянові завдання.

⁴⁾ Про ці справи обширно пише Волобуєв у цитованій праці. Він стверджує, що советське центральне планування не брало до уваги інтересів цілости господарства України, тому й республіканський Держплан не міг вив'язатись із завдань.

⁵⁾ О. Сухов, цит. пр. стор. 159

⁶⁾ там же

Українська текстильна промисловість, нараховуючи шість великих і 62 дрібних та середніх підприємств, дала в 1920 р. 28.9% виробітку в порівнянні з 1915 р. До речі також і та мінімальна кількість продуктів українського текстилю відходила у більшості на військові потреби Червоної Армії. Українське населення повернулось до традицій XVIII ст. та рятувалось домашнім виробництвом.

В подібній ситуації знайшлась і скляна промисловість України. З 26 скляних гут, розміщених у Кисво-Волинському районі ні одна не працювала. Скляні гуті Донеччини працювали на промислові замовлення, виявляючи не більше як 20% свого довоєнного капациту.

Крайнє зубожіння населення в часі “воєнного комунізму” загострилось голодом на весні 1921 р. та створило дуже небезпечну ситуацію для большевицького режиму. Большевицька революційна програма, наставлена на негацію капіталістичного господарського устрою, зустрівшись з практичною дійсністю, була вповні безрадною — не вмючи формувати позитивних стверджень. Було важко перейти зразу від клича “грабуї награвоване” до вимоги “побудови соціалізму”. Поворот до “півкапіталістичної” системи НЕП-у був тому життєво konieczним засобом для врятування політичного престижу та тимчасовою резигнацією з голошених ідей і концепцій перебудови суспільства на нових соціалістичних основах. В березні 1921 р. відбувся X-ий Зїзд ВКП(б), від якого і датуємо початок НЕП-у.

Згідно з заявами Леніна — оздоровлення народнього господарства треба було почати від підйому та оздоровлення його бази, значить — сільського господарства. Тому в перші роки НЕП-у особливу увагу присвячують с. - господарству та промисловості, яка виробляла б товари потрібні селові для обміну за сільсько-господарські продукти. Господарську структуру за НЕП-у залюбки називають советські економісти “боротьбою соціалістичного і капіталістичного елементів” з очевидною перевагою першого. Державині адміністраційний апарат задержав у своїх руках т. зв. командні позиції народнього господарства: більшші промислові одиниці, передовсім важку індустрію, транспорт, банкову мережу, зовнішню торгівлю і т. п. 22 II 1921 р. при Раді Праці й Оборони створено Державну Загальну Плянуну Комісію⁷⁾, а постановою Ради Народніх Комісарів з 30 VI 1921 р. здійснено трестування промисловости та в 1923 р. переведено т. зв. “укрупнення” трестів. Для більшої ефективности у праці з метою залікувати субстанційні втрати, спричинені “господарюванням” воєнного комунізму — переведено державну промисловість на господарський розрахунок. Тоді, як соціалістичний сектор народнього господарства зобов’язувало т. зв. директивне плянування, в усіх інших ділянках прийнято тільки посереднє плянування — за допомогою податкової політики, заготовельних цін на с. - г. товари, кредитової політики, тощо.

Відбудову народнього господарства не можна було перевести без розв’язки харчової і паливної проблем, при передумові налагоднання транспорту. Аж після виконання тих передумов можна було приступа-

⁷⁾ В 1924 р. зроблено першу спробу переходу до зведеного річного пляну в усій промисловості. В 1925 р. випрацьовано перший річний плян (контрольні цифри).

ти до відбудови трудомістких і найбільш зруйнованих галузей: метилюргії і машинобудівництва. Окрему справу зображувала відбудова легкої промисловости, як конечної бази для усунення злиднів у совєтського населення.

Не зважаючи на інтензивні старання, большевикам не вдалося прив'язати чужинний капітал, потрібний для відбудови зруйнованого господарства.^{8а)} Тому адміністраційні державні чинники стараються передати велику частину нерідко нерентабельних підприємств у приватні руки, щоб таким чином частинно відтяжати державний бюджет. Декретом з 5 липня 1921 р. надано право аренди на дрібні промислові підприємства кооперативам і приватним особам, починаючи до передачі 7,449 підприємств. Приглядаючись статистичному облікові приватних підприємств в 1924/25 р. стверджуємо, що було їх 3.5 разів більше як державних і кооперативних. Звичайно були це дрібні виробничі форми і так нпр. оборот промислових державних підприємств був 6.4 разів більшим, а кооперативних 3.9 разів більшим від приватного сектора.

Народне господарство України швидко залікувало субстанційні втрати. "Нова Економічна Політика" дуже корисно вплинула на зростання української промисловости та майже повністю відбудувала українську легку промисловість. Цікаво відзначити, що темпи зростання українського промислового виробництва починаючи з 1922 р. було значно більшими, чим промисловий розвиток цілого СССР. Для ілюстрації наводимо статистичне порівняння за совєтськими джерелами⁸⁾:

роки:	Україна:	СССР:
1922/23	52%	30.7%
1923/24	52.5%	29.5%
1925/26	66.3%	47.2%

Не маючи змоги, у зв'язку з обмеженим місцем, простежим вплив НЕП-у на всі ділянки легкої промисловости України, зупинимось над українською шкуряною промисловістю, розгляд якої дасть потрібну ілюстрацію і для інших промислових ділянок.

Внаслідок уведення НЕП-у велика частина заводів шкуряної промисловости переходить у приватні руки. Приватний капітал, розміщений переважно в дрібних формах виробництва, використовує у великій мірі місцеву сировину. Для прискішення розвитку державної промисловости реалізовано принцип далекоїдучої концентрації. Державна шкуряна промисловість входила в три об'єднання: київське, одеське і таганрізьке, кожне з окремою сировинною базою. На практиці реорганізація шкуряної промисловости у напрямку "необхідного зосередження шкуряної продукції" не дала очікуваних результатів. Першим кроком наміченої реорганізації був розподіл шкуряних заводів на 3 групи. До першої групи зачислено 18 підприємств, технічно добре устаткова-

^{8а)} В 1924/25 р. в СССР було всього 14 концесійних підприємств з гуртовою промисловою продукцією 11.5 міль. карб. В 1925/26 р. концесійні підприємства давали всього 0.4% всієї промислової продукції СССР.

⁸⁾ "Нариси розвитку народного господарства Української РСР", стор. 205

них і “господарсько корисних при сучасних умовах”⁹⁾) До другої категорії зараховано 24 підприємств, які не могли бути вповні використаними, головню з причини великих недостач устаткування. Трета група охоплювала дрібні одиниці з продукцією не меншою як 500 (в сільських місцевостях 250) шкур місячно. Всі інші, значить — дрібніші, заводи закрито.

Згаданих 18 заводів першої категорії віддано під адміністрацію державного апарату. Дві другі групи можна було віддати в аренду приватним особам. За советськими повідомленнями вже з початком 1922 р. в Україні заарендовано біля 130 заводів з проєктованою продукційною потужністю 800 тис. шкур, або майже 1/4 української передвоєнної продукції. Щоб обмежити в певній мірі швидке поширення приватної ініціативи — виробництво твердих шкур'яних товарів залишилося виключним монополем державних підприємств. Для успішнішої конкуренції з приватним сектором покликано до життя Господарський Центр Шкур'яної Промисловости України з завданням займатися всією заготівлею шкур'яної сировини та розподіляти її між всіма одиницями шкур'яної промисловости України.

Не зважаючи на згадані угоди націоналізована промисловість дає в тому часі всього біля 500 тис. шкур продукції, в тому київський район біля половини названої величини, а одеські заводи б. 110 тис. шкур.

З наведеного можемо зробити ясні висновки про висліди “боротьби соціалістичного і капіталістичного” елементів у тодішній структурі народнього господарства України, а навіть цілого СССР. До речі в перші роки НЕП-у зростання важкої промисловости постійно відстає від промисловости легкої і харчової. Це можна схарактеризувати такими даними: Українська шкур'яно-взуттєва промисловість в 1922/23 р. перевищує у виробництві шкур на 6.5% довоєнний рівень, а в 1924/25 р. вже на 45.7%. Скляна промисловість в 1923/24 р. випускає продукції в чотири разів більше, як в 1912 р.¹⁰⁾ Для порівняння хочемо підкреслити, що в 1925 р. виробництво чавуну, прокату і сталі виносить всього 58.0% довоєнного рівня (1913 р.), а добувально-вугільна промисловість 77.5%.

XIII Зїзд ВКП(б) у травні 1924 р. вносить важливі постанови у справі обмеження приватної ініціативи. Існуюча ситуація, особливо спонтанний розвиток приватного господарського сектора, деморалізує радянське “соціалістичне” господарство. Постає питання: сприяти дальшому розвитку господарського добробуту, резигнуючи тим самим з більшою дотеперішніх політичних заложень, чи зробити “поворот назад” — підпорядковуючи всеціло господарські процеси вимогам комуністичної доктрини. І саме другий очерк НЕП-у (часом називають його “пізнім Непом”), задержуючи ще цілий ряд попередніх ліберальних елементів, проходить вже під тиском нових політичних вимог. Підготовляють переоцінку попередніх позицій та проводять безглядне протегування розвитку важкої індустрії, що на XIУ Зїзді ВКП(б) 18 грудня 1925 р. знаходить своє властиве завершення у на-

⁹⁾ О. Сулов, цит. пр. стор. 159

¹⁰⁾ Нариси розвитку нар. госп. УРСР, стор. 211

магання остаточно вирішити боротьбу соціалістичного і капіталістичного елементів у користь соціалізму.

Ступенне витискання приватного сектора викликає значне сповільнення зростання легкої промисловості. Це можна відмітити, приглядаючись зростанню основних фондів легкої і харчової промисловості України.

Основні виробничі фонди вел. промисловості УРСР в міль. карб.:

	1 X 1925	1 X 1927	1 X 1928	1 X 1929
Уся промисл.	1,476.7	1,983.5	2,141.1	2,341.6
група "А"	1,024.0	1,251.2	1,438.6	1,606.5
група "Б"	452.7	732.3	702.5	735.1 ¹¹⁾ .

Починаючи з 1925/26 р. фінансування промисловості перевищує приходи з тієї позиції в бюджеті.¹²⁾ З того приводу читаємо: "Одним з основних джерел соціалістичного нагромадження була соціалістична промисловість. Але розвиток індустрії вимагав значно більших асигнувань. Партія і рад. уряд, використовуючи державний бюджет, спрямовували нагромадження легкої промисловості і сільськогосподарства у важку індустрію".¹³⁾ На основі помічених вгорі статистичних показників приходимо до переконання, що капітальні нагромадження легкої і харчової промисловості спрямовувано для розбудови основних фондів важкої індустрії в такому великому відсотку, що в певних випадках є рівнозначним (1928 р.) з субстанційними втратами. Очевидно, що при такому спрямуванні економічної політики — легка промисловість вже не має попередніх догідних умов для дальшого швидкого розвитку. Дальше зростання продукції легкої промисловості України відбувається здебільша за рахунок крайньої експлуатації основних виробничих фондів, зростання продуктивності праці і покращання технології виробництва. Крім того офіційна совєтська статистика, подаючи дані продукції легкої промисловості, враховуючи відпускні ціни, залюбки промовчує поважні хитання совєтської валюти. Таким чином статистичні таблиці не відзеркалюють дійсного стану, рідко поміщуючи промислову продукцію в натураль-ному виразі.

Гуртова продукція вел. промисловості України в міль. карб.¹⁴⁾:

Група:	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29
текстильна	36.5	39.4	57.1	77.6
шкур'яна	68.6	78.0	92.2	108.0
взуттєва	15.4	19.8	37.6	67.6
швацька	18.2	25.9	62.3	122.5
трикотажна	3.2	5.2	11.7	24.1

¹¹⁾ Контрольные цифры разв. нар. хоз. Украины на 1929/30 г., стор. 9.

¹²⁾ Згідно з офіційними даними для цілого СРСР "надвишка" становить 105 міль. карб., а вже 1929/30 р. більше чим один мільярд карб. Введено в 1927 р. пряме оподаткування населення в формі "позики індустріалізації". У висліді з жовтня 1925 р. до жовтня 1930 р. державний борг СРСР виріс з 367.2 міль. карб., до 2,504.8 міль. карб.

¹³⁾ "Нариси разв. нар. госп. УРСР", стор. 253

¹⁴⁾ Наші дані подіємо за: "Україна. Статистичний щорічник", 1929 стор. 221-232 і "Народне господарство УРСР", Київ 1935 стор. 37-38.

Вповні новий очерк у розвитку народного господарства України започаткувала перша советська п'ятирічка. На XV З'їзді ВКП(б) вирішенокласти перший п'ятирічний плян і II Всеукраїнська Конференція КП(б)У¹⁵⁾ "затвердила" п'ятирічний плян розвитку народного господарства України. Дещо пізніше, бо аж 1931 р. складено вперше єдиний фінансовий плян. Варто завважити, що плян першої п'ятирічки охоплював тільки промисловість підпорядковану Вищій Раді Народнього Господарства, а в сільському господарстві тільки зернові культури.¹⁶⁾

Які ж засади советського п'ятирічного плянування?

Советське плянування є розчислене на повне вишалтування господарських функцій ринку і ринкових операцій з усіма з того стану випливаючими наслідками. Іншими словами державний апарат перебирає на себе обов'язки "єдиного підприємця" та творить такі господарські відносини, що є йому вигідні з політичного погляду. Вирішним критерієм "вартости" поодиноких господарських ділянок в советській системі є політичний момент закріплення г. зв. господарської соціалістичної бази. Тією базою і є важка індустрія, основа воєнного господарського потенцілу. Тому упромисловлення ССРСР переводять тепер у першу чергу за допомогою наголошення центральної позиції важкого промислу в цілій господарській системі. Важка індустрія, субсидіована відповідними капітальними ресурсами, швидко збільшує свій фізичний об'єм, та затрачує потрібні господарству пропорції з іншими виробничими ділянками, в тому передовсім з легкою промисловістю.

У зв'язку з новими напрямними економічної політики доосновно змінюється структура народного господарства України. Для ілюстрації наводимо продукційні співвідношення в українській промисловості.

Гуртова промислова продукція УРСР в мільярд. карб. и цінах 1926/27.

	1912 р.	1927/28	1932	1934	1935	1937
Засоби виробництва група "А"	1.0	1.6	4.1	6.0	7.5	10.0
Засоби споживання група "Б"	0.9	1.3	2.7	3.2	3.8	6.2
Відсоткове відношення:						
група "А"	51.7	53.1	60.6	65.4	66.0	62.0
група "Б"	48.3	46.9	39.4	34.6	34.0	38.0 ¹⁷⁾

В порівнанні з попереднім станом легка промисловість України значно відстає. Згідно з директивами актуальної економічної політики — в Україні не допускають до повного промислового виробництва. Однобічний промисловий розвиток України, що характеризується наявною диспропорцією між засобами виробництва і засобами споживання можна виявити, порівнюючи структуру народного господарства Укра-

¹⁵⁾ Відбулась 9-14 квітня 1929 р.

¹⁶⁾ Все господарство було охоплене єдиним виробничим і фінансовим пляном тільки в часі II п'ятирічки. Тоді і введено систему матеріальних і синтетичних балансів.

¹⁷⁾ Табелю побудували ми на основі статистичних даних з "Соціалістична Україна", статистичний збірник 1937 р. і також "Нариси нар. госп. УРСР".

їни з існуючим станом в цілому ССРСР. Про це свідчать такі статистичні дані:

Гуртова промислова продукція ССРСР в мільярдах карб. ¹⁸⁾ :

	1928	1932	1937
Засоби виробництва	7.0	23.1	55.2
Засоби споживання	8.8	20.2	40.3
Відсоткове відношення			
Засоби виробництва	44.4	53.3	57.8
Засоби споживання	55.6	46.7	42.2

Порівнюючи дві наведені таблиці структурного співвідношення народного господарства України й ССРСР, не можемо не відмітити факту, що швидке зростання важкої індустрії на Україні не стоїть у жадній пропорції із розвитком легкої і харчової промисловости. Така виразна диспропорція не тільки не сприяє зростанню господарського добробуту в українського населення, але також зв'язус народне господарство України з "всеросійським комплексом", дозволяючи тим самим московському диспозиційному осередкові доволно експлуатувати український господарський простір. Залежність українського народного господарства від імпорту товарів широкого вжитку московського продукцента — тільки загострює колоніальний характер господарства України.

Із зрозумілих причин радянська статистика подає дуже мало відомостей про розвиток української легкої промисловости того періоду. Звичайно не публікують величин продукції легкої промисловости в натуральному виразі, будуючи статистичні таблиці при допомозі складних відсоткових порівнянь. Діється це з метою затемнити дійсні умови розвитку легкої промисловости, щоб не допустити до очевидного висновку, що легка промисловість України, скріплена в часі НЕП-у, помітно занепадає в часі двох перших п'ятирічок. Пропоновані зміни на передодні вибуху другої світової війни ледви чи поправили існуючий стан. Подаємо певні статистичні величини легкої промисловости України того періоду:

Зростання основних засобів виробництва вел. промисловости в окремих галузях в міль. карб. на позаток року:

	1928/29	1933	1936
текстильна	29	73	126
в тому:			
обрібка вовни	9	17	27
трикотажна	—	15	30
швацька	10	25	30
шкур'яна	18	25	30
взуттєва	8	21	24 ¹⁹⁾

Поміщені показники кажуть сподіватись, що підприємства легкої промисловости України основно перебудовано, хоча намічені капіта-

¹⁸⁾ Табеля побудована за матеріалами, поміщеними в: "Випоннення п'ятиплетного плану промышленности. Материяли к докладу Куйбишева на XVI партсезде. ОГИЗ 1930 і "Развитие советской экономики", Акад. Наук ССРСР 1940. Ред. Б. Л. Маркуса.

¹⁹⁾ "Соціалістична Україна", статистичний збірник, Київ 1937, стор. 15

ловклади очевидно не стоять у жадній пропорції до капіталотворень у ділянці важкого промислу. В советських офіційних публікаціях підчеркують, що підприємства легкої промисловости України дали на нових і цілком перестаткованих підприємствах в 1935 р. 2/3 всієї продукції.

Відсоток промислової продукції, що вироблена:

галузі:	перестатковані підприємства	нові	разом
скляна	62.4	4.2	66.6
порцеляно-фаянсова	99.9	0.1	100.0
текстильна	58.6	13.3	71.9
в тому:			
первісна перерібка			
волокнуватих матеріалів	—	100.0	100.0
бавовняна	82.3	17.7	100.0
вовняна	56.2	10.2	66.4
трикотажна	89.4	9.7	99.1
швацька	50.8	27.3	78.1
шкур'яно-взуттєва	37.9	16.8	54.7 ²⁰⁾

З наведеної таблиці легко зазриміти, що новозбудовані підприємства дають за малими винятками тільки невелику частину продукції. В додатку основні засоби виробництва на новозбудованих підприємствах вповні не використовувані. Іншими словами — маємо до діла з нерентабельними капіталовкладаннями. З того можна зробити висновок, що також і продуктивність праці на новозбудованих підприємствах є доволі низькою. Диспропорцію між величиною продукції і основними засобами виробництва на новозбудованих підприємствах підкреслюють навіть офіційні статистичні звіти.

Відсоток основних засобів виробництва, що знаходяться:

	на повністю перестаткованих підприємствах	нових підприємствах	разом
текстильна	44.7	27.4	72.1
швацька	48.9	28.6	77.5
шкур'яно-взуттєва	35.1	19.6	54.7 ²¹⁾

Які причини низької продуктивности в українській легкій промисловості в часі советських п'ятирічок?

Щоб відповісти на поставлене питання слід передовсім уважніше вглянути в побутові умови радянського робітництва. Відсилаючи читача до окремих праць, присвячених тій темі — хочемо звернути увагу на два моменти, що особливо цікавлять нас при розгляді української легкої промисловости.

Советська статистика залюбки подає інформації, мовляв у радянській промисловості затруднені в великому відсотку жіночі працівники. Це "урівноправнення жіноцтва" дозволяє розвинути вищу продуктивність цілого народного господарства та забезпечує свіжий наплив кваліфікованих сил до всіх промислових ділянок. Значне поширення

²⁰⁾ там же стор. 29

²¹⁾ там же стор. 16. На увазі маємо 1935 рік

жіночої праці закримічуємо і в українській легкій промисловості. Про це свідчать такі показники:

Відсоток жінок серед робітників обох статей на позаток року:

	1913	1929	1933	1936
вся промисловість	10.4	14.1	26.5	29.4
текстильна	47.5	64.7	60.2	63.0
шкур'яна	—	6.2	49.3	51.8 ²²⁾

На перший погляд здавалося б, що відсоток зростання жіночої праці повинен корисно вплинути на продуктивність названих ділянок. Для уважнішого насвітлення тих справ зробимо ще друге порівняння:

Заробітня платня у середньому за місяць у карб.:

	1925	1928	1932	1936
Вся промисловість	49	72	122	223
шкур'яна	47	95	117	187
швацька	47	79	101	167
взуттєва	61	75	112	196 ²³⁾

З наведеного можна зробити один ясний висновок. Менше-більше нормальні умовини винагороди за працю в основних ділянках легкої промисловості існували за часів НЕП-у. З запровадженням п'ятирічних плянувань легка промисловість України відходить до господарських галузей другої категорії. Винагорода за працю є значно нижчою від пересічної зар. платні в усій промисловості, не зважаючи на добре відому обставину, що праця в легкій промисловості вимагає дбайливих кваліфікацій (головно у шкур'яній пром.). У тому світлі й слід оцінювати поширення жіночої праці. Це ніщо інше, як прямиий засіб експлуатації тієї "додаткової" робочої сили, бо в теперішніх обставинах голова робітничої сім'ї не є у спроможі вдержати своєю заробітною платнею цілої родини . . .

Низька продуктивність основних фондів легкої промисловості України плус низька заробітня платня робітництва затрудненого в тій галузі — не може сприяти дальшому розвитку самої легкої промисловості. З тих причин і немає повного промислового виробництва в Україні, а ціле українське господарство, відчувачучи гострі недостачі продуктів легкої промисловості, зв'язане міцними вузлами з московськими диспозиційними осередками, що очевидно розпоряджають зовсім іншими умовами для розвитку легкої промисловості²⁴⁾.

Для характеристики відсталости української легкої промисловості покористаємося прикладом української текстильної промисловості, що

²²⁾ там же стор. 142. За 1936 р., дані за десять місяців.

²³⁾ там же стор. 92. Дані за 1936 р., охоплюють тільки десять місяців.

²⁴⁾ Советська статистика подає такі показники, як збільшення продукції української легкої легкої промисловості:

В міль. карб. ціни 1926/27	1927/28	1932	1935
	404	1,369	1,651

є найбільш занедбаною ділянкою у цілій структурі легкої промисловости України.

Текстильна промисловість України складається з галузей: конопледжутової, бавовняної, вовняної, штучного волокна, виробу новолуб'яного волокна, обрібки конопель. В 1940 р. текстильна промисловість України дає всього 3 % всесоюзного виробництва.

У ділянці конопледжутового виробництва три перші сталінські п'ятирічки не принесли істотних змін. Виробництво концентрується на двох старих заводах (побудованих ще перед 1913 р.) — Харківському (70% продукції) і Одеському (28%). За часів НЕП-у ці два заводи працювали частинно на імпортній сировині. Після ліквідації закордонних довозів сирівцю (джуту) продукція конопледжутової галузі дуже нерівномірна. Часті недовиконання виробничих плянів є звичайним явищем. У структурі текстильної промисловости продукція конопледжутової галузі займає перше місце з питомою вагою у 1940 р. — 32%.

Друге місце в складі текстильної промисловости займає вовняна галузь з питомою вагою 28%. Скорочення скотарства у зв'язку з запровадженням колективізації не могло додатньо вплинути на розвиток української вовняної промисловости. В 1940 р. названа галузь заступлена всього 7 фабриками, з чого 5 побудовано ще перед 1914 р. Осередками вовняної промисловости є Харків, Одеса, Кременчук, Суми, Дунаївці, Лубні і Богуслав. У 1941 р. збудовано в Києві найбільший в СРСР тонкосуконний комбінат, що з уваги на воєнні дії не вступив у продукцію.

Ще слабше розвинено виробництво української бавовняної промисловости. В Україні до 1940 р. працювало всього 5 державних підприємств тієї галузі. Українська бавовняна промисловість спеціалізувалась у в-ві бязі, ковдр, вати і іншої невисокоякісної продукції. Питома вага бавовняної галузі 14%. Осередками бавовняного промислу — Київська область (80% всієї української продукції) та Коростишівська і Радомильська фабрики (20%). У зв'язку з посівами бавовнику на півдні України — створено власну бавовняну сирівцеву базу, яка у певній мірі спричинилась до деякого розвитку бавовняної промисловости України. З тих причин розпочато будівництво двох нових фабрик у Миколаївській і Вінницькій областях, що розпочали продукцію у 4-ій п'ятирічці.

Випуск текстильних товарів:

	гуртова продукція в міл. карб.	% до 1913 р.	1940 в % до 1937
1913	36.4	100.0	—
1937	508.8	1,470	100,0
1940	797.7	2,305	156.8 ²⁵⁾

За три роки 3-ої п'ятирічки в-во текстильних товарів зростало в середньому 16.2% річно.

У підсумках до вибуху другої світової війни в Україні працювало: 23 заводи первинної перерібки пряжі (Сумська, Чернігівська, Пол-

²⁵⁾ "Нариси" цит. пр. стор. 434

тавська області), 9 заводів первісної перерібки новолуб'янних культур (Одеська Миколаївська, Дніпропетровська), 5 заводів обрібки волокни бавовнику (Миколаївська, Запорізька об.), 4 заводи первинної обрібки льону (Київська, Чернігівська, Житомирська об.). Всі ці заводи в 1940 р. дали в 1.5 разів більше продукції, як вся українська ценова промисловість названих галузей у 1913 р. Питома вага України в загальному випуску продукції легкої промисловости ССРСР в 1940 р. виносила всього не цілих 8%, а без текстильної, найбільш недорозвиненої галузі — 16%. У гуртовому промисловому виробництві ценової промисловости України частка легкої промисловости виносила 9.7%.

Постанова уряду ССРСР з 22 VIII 43 р. *“про чевідклизні завдання у відбудові господарства в районах визволених від німецької окупації”* обектами першої черги визначила відбудування вугільно-металургійної бази. *“П'ятирічний плян відбудови і розвитку народного господарства УРСР на 1946-50”* визначив обсяг капітальних робіт в Україні сумою 49.5 мілрд. карб. — в тому господарству республіканського підпорядкування 5,469 міл. карб. Советські офіційні повідомлення, прикриваючись елястичними відсотковими показниками, не дають нам жадних конкретних даних про обсяг капіталовкладань в українську легку промисловість. Про “темпи” відбудови української легкої промисловости промовисто свідчить той факт, що українська промисловість республіканського підпорядкування до початку 1949 р. не досягнула ще довоєнного рівня. Вправді в часі четвертої п'ятирічки намічено декілька нових побудов, але одночасно не подається жадних продукційних величин. І так відомо, що в післявоєнні роки розпочав працю в Україні перший шовкоткацький комбінат у Києві, побудовано три нові бавовно-прядильні фабрики у південних рйонах України та фабрику снопв'язального шпагату у Кіровограді. Одночасно розпочато будову нової фабрики тонкосуконних і камвольних тканин у Чернігові та другої фабрики снопв'язального шпагату у Дніпропетровській області. Також вперше в Україні організують виробництво натурального шовку на базі використання українських шовкових коконів.

Більше світла про конкретні осяги української текстильної промисловости кидають деякі постанови 5-ої п'ятирічки, що як відомо, широко наголошує потреби збільшення продукції товарів широкого вжитку. І так у 5-ій п'ятирічці вступають у продукцію нові одиниці текстильної промисловости у Києві, Чернігові, Херсоні, Полтаві, Львові, тощо. В 1954 р. заплановано випродукувати бавовняних тканин на підприємствах республіканського підпорядкування у висоті 17 міл. метрів. На базі поширення культури українського бавовнику створено в Україні бавовно-прядильну базу. У рамках того проєкту збудовано нові бавовно-прядильну й прядильно-ткацьку ф-ки в Києві, прядильно-ткацьку ф-ку у Львові і Чернігові. Найповажнішим недоліком молодого бавовняного промислу в Україні, є за опінією республіканського міністерства, недостатнє пристосування українських бавовняних виробів до потреб споживача. Молоді українські текстильні підприємства своїми технічними спроможностями не дорівнюють старшим підприємствам московського осередку і тому нерідко випускають мало-

якісну продукцію²⁶⁾). З тих причин на українському ринку і далі домінуючу роль відіграють московські бавовняні вироби.

Вовняна промисловість України, не зважаючи на достатню кількість сировини, перебуває і далі в трудному положенні. Про те як багато уряд присвячує уряд СРСР розбудові української вовняної промисловости промовисто свідчить той факт, що українська вовняна промисловість аж в 1953 р. досягнула свого передвоєнного рівня. За той час збудовано тільки одну фабрику виробу сукна в Одесі. В 1954 р. заплановано випродукувати 6.4 мільйонів метрів сукна, що в переліці на голову населення дасть смішно малу суму — 0.14 метра. Ця мізерна величина і є фактичним контрастом до голословних обіцянок сов. уряду — піднести продукцію легкої промисловости України. Стільки про українську текстильну промисловість, що задовільно характеризує умови розвитку й інших галузей легкої промисловости України.

В підсумках нашої статті хочемо відповісти на основне питання — в чому полягає етапний розвиток легкої промисловости України.

Не зважаючи на другорядні позиції легкої промисловости, що як відомо, впливають з фундаментальних залогень цілої економічної советської доктрини — можемо при розгляді напрямних поширення легкої промисловости розрізнити два різні етапи. Одночасно з ліквідацією НЕП-у легка промисловість України сходить на другорядні позиції. Декларативним принципом стремління советської економічної політики в цілому — було здобути повне географічне розширення засягу легкої промисловости, вдержуючи її в такій висоті, яка дозволяла б всі ресурси народнього господарства віддавати до диспозиції капітальних нагромаджень, потрібних швидкому розвитку важкої індустрії. Радянська влада старається на базі використання місцевих сировин збудувати одиниці легкої промисловости всюди там, де їх не було до того часу.

Перший етап розвитку легкої промисловости умовно обмежуємо кінцем другої п'ятирічки. Його назвемо етапом концентрації. Одиниці легкої промисловости розвивались у процесі індустріалізації СРСР, в тому і України, у великих адміністраційних центрах. Легка промисловість розвивалась у тому періоді на основі концентрації виробництва, комплексно доповнюючи існуючі вже осередки важкого промислу. Названий етап у розвитку легкої промисловости тільки спорадично заторкнув територію України, віддаючи пріоритет новим осередкам важкої індустрії сов. Сходу, включаючи туди й нові промислові будови сибірської полоси. Існуючі відносини яскравої диспропорції між важкою індустрією і легкою промисловістю Донбасу тільки підтверджують наші міркування.

Другим, на нашу думку властивим етапом, розвитку легкої промисловости є період початків третьої і час тривання п'ятої, теперішньої — п'ятирічок. Це час наближення легкої промисловости до районів споживання і сировини. 30 одиниць легкої промисловости, запроєктовані в Україні в 5-ій п'ятирічці, мали б підтвердити властивий початок

²⁶⁾ Більше про ті справи у статті підписаного: "Чи дійсно на сьогодні є нові завдання легкої промисловости України", Український Господарник, кварталник, рік 1954, ч. 2, стор. 20 - 33.

розвитку легкої промисловости України від часу запровадження п'ятирічних плянувань. З уваги на саму структуру такого якнайширшого географічного розміщення промислових одиниць, на увазі треба мати здебільша тільки дрібні форми виробництва.

З уваги на пливкий стан розміщення легкої промисловости, зумовлений новими будовами в часі 5-ої п'ятирічки, для характеристики існуючих обставин візьмемо 1940 р. І так нпр. у Київській області в 1940 р. концентрувалось 24% виробництва всієї продукції легкої промисловости України. За Київською слідує Харківська область з 22%, Одеська з 10%. В інших областях легка промисловість дуже мало розвинена, включаючи туди і південно-східні осередки — області скупчення важкої індустрії. Не маємо точних відомостей про розвиток легкої промисловости на Західних Українських Землях. Згідно з офіційними советськими обчисленнями до початку другої світової війни питома вага легкої промисловости на ЗУЗ виносила 3,5% а в текстильній всього 1,4%. Порівняльно найвищу питому вагу у складі легкої промисловости тих областей виказує трикотажна промисловість і шкур'яно-взуттєва (по 35%), скляна (19%) і швацька (11%). З уваги на близьке розміщення сильного осередку польської текстильної промисловости, названа галузь також на ЗУЗ дуже слабо розвинена. В її склад входили тільки кілька бавовняних і чонопляних фабрик у Львові та Станіславові. У Ізмаїльській і Закарпатській областях легка промисловість майже зовсім не розвинен.

Великі недоліки у розміщенні української легкої промисловости підкреслюють ще й тією обставиною, що навіть такі галузі як взуттєва, трикотажна і швацька, що як відомо, природно тяжіють до районів споживання, розміщені на території України здебільша по більших містах.

У висновках стверджуємо:

1) Легка промисловість України у жадному випадку не покриває повністю потреб українського населення.

2) Московський продуцент легкої промисловости тільки частинно використовує транспортні умови для власного імпорту. Як вислід існуючого стану відмічуємо два похідні явища:

а) Імпортовані московські вироби легкої промисловости з уваги на кошти транспорту і монопольне становище московського виробництва приходяться українському населенню дорожче.

б) місцевої української сировини, потрібної для виробництва легкої промисловости народне господарство України в цілості не використовує.

В сов. пресі часто чуємо нарікання, що розміщення торговельною сіткою товарів широкого вжитку в Україні нерівномірне і випадкове. Зимою приходять літні товари і навпаки. Насичення українського ринку недостатнє. Сталий голод на товари широкого вжитку є незмінною ознакою українського ринку. Все це конечні консеквенції недостатньо розвиненої і нераціонально розміщеної легкої промисловости України. Правдивий розвиток легкої промисловости України мислимий тільки при передумові існування самостійного народного господарства України у власній незалежній державі.

Книжкова продукція в СРСР 1917 - 1952 рр.

В московських публікаціях що далі, то рідше можна натрапити на числові дані, які розкривали б “досягнення” різних ділянок советського життя в абсолютних числах. Натомість советська статистика залюбки послуговується відсотковими паними для доказу “прогресивності” панівного режиму, при чому астрономічні відсотки досягнень подають у відношенні до попередніх років, що їх також характеризовано відсотковими показниками. Цим зачарованим колом відсотків запоморочують голови советських громадян, створюють систему “начесних доказів”, правдивості яких ніхто не годен перевірити.

Цю традицію порушив московський журнал “Знамя” (1947, ч. 11). опублікувавши дані в абсолютних числах про досягнення советських видавців за тридцятьріччя — 1917 - 1947 рр. Статистику складено на підставі матеріалів Всесоюзної Книжкової Палати, що є центральною бібліографічною установою СРСР і обліковує всю друковану продукцію Советського Союзу.

А в березні 1953 р., знов таки на підставі даних Книжкової Палати, в журналі “Новий Мир” з’явилася стаття “Печать СРСР за 35 лет”, яка поповнює картину советської видавничої політики в цілому і дає підстави для аналізу видавничої практики останнього п’ятиліття, за 1948 - 52 рр.

Оголошена статистика дуже цікава і наводить на ряд міркувань. Насамперед вражає колосальний розмах видавання пропагандивної літератури. За тридцятьріччя (1917 - 1947) твори Леніна і Сталіна видано в 11,297 виданнях в кількості 682,500,000 примірників. Якщо врахувати при тому, що писання коментаторів і популяризаторів творів цих двох “клясиків” марксизму в кілька разів перевищують зазначений наклад, можна уявити собі, як потворно захищено публічні бібліотеки і приватні книгосховища цією одноманітною літературою. І це тоді, коли соціологічні і політичні твори некоммуністичного напрямку протягом останніх 30 років у Росії майже не видавано. Справді населення Советського Союзу живе під тиском постійного терору.

Заслуговує на увагу той факт, що 1948 - 52 рр. кількість видань “клясиків марксизму” значно зросла проти пересічної кількості аналогічних видань з попередніх п’ятиліть. (1948 - 52 рр. вийшло 3,554 видання, тоді як пересічне число для попередніх п’ятиліть 2,360). Це річ дуже промовиста. І вона спростовує легковажні думки декого на еміграції, нібито большевики тепер уже приділяють менше уваги справам ідеологічним. Безперечним є, що Маркс і Енгельс тепер уже відійшли далеко в тінь. Кількість видань їхніх творів з року в рік спадала.

В 1948 - 52 рр. уже понад 90% видань “клясиків” марксизму-

ленінізму становили книги Леніна і Сталіна, і менше 10% Маркс та Енгельс.

“Новий мир” подає до відома, що твори класиків “марксизму-ленінізму” друкували на протязі 35 років 71 мовою народів ССРСР. Читаємо там же далі і знаходимо характеристичну “деталь”: белетристику між 1928 - 1952 роком видавано лише на 47 мовах цих самих народів. З цього сам собою випливає очевидний і різкий факт: 24 народи в ССРСР зовсім позбавлені можливості розвивати своє красне письменство, їхню національну мову окупант використовує в своїх чисто утилітарних цілях прищеплення їм своїх ленінсько-сталінських догм, приписів, що примітивізують все їхнє духове життя і наглухо закривають їм шлях у широкий світ людського думання і почуттів. Справді гнітюча мовчазна тюрма!

Особливо багато зусиль прикладає Кремль до того, щоб обмосковити молоде покоління. Цього він старається досягнути протекційною політикою для московської дитячої літератури, тоді як дитяча література мовами інших народів ССРСР перебуває в занедбанні. Про це знов таки яскраво свідчать самі советські числа. В 1946 - 1950 рр. дитячої літератури московською мовою видано 215,828 тисяч примірників, а всіма іншими мовами лише 37,285,000. Советська статистика замовчує, скільки сьогодні дітей московської національності в ССРСР і скільки дітей всіх інших національностей разом. Та є підстави думати, що кількість тих і других приблизно однакова. Але московською мовою видають майже в 5.8 разів більше книжок, ніж усіма іншими мовами немосковських народів ССРСР. Таким способом непомітно, але уперто роблять злочинну роботу проти культури і людяности.

Цікавим є також і відомості про видання перекладів світової художньої літератури. Тут показники досить скромні. До 1948 р. в советських умовах Шіллера видано лише 683,000 прим., Сервантеса 650,000, Гете 590,000, Байрона 499,000. І в той же час французького — аж ніяк не першорядного — письменника, але комуніста — Агрі Барбюса видано в 2,075,000 примірників.

Відмежування від культури Заходу стало в ССРСР модним пропагандивним гаслом в останні роки, однак бачимо, що вже протягом десяти років видавничу політику влади провадили так, щоб утруднити широким масам ознайомлення із шедеврами світової, зокрема європейської літератури.

Разом із тим кризь статистичні дані щодо перекладів із західно-європейських мов на мови поневолених Москвою народів виразно прозирають велетенські процеси боротьби московських і західних впливів навколо національних літератур ССРСР. Нічого дивного немає в тому, що московські впливи, підтримувані, плекані московською владою, перемагають, однак з таблиць бачимо, що потяг підсоветських народів до пізнання західно-європейської літератури все таки, всупереч московській ізоляційній політиці, виявляється промовисто. Так, напр., Гюго в ССРСР на протязі 30 років перекладений і виданий на 41 мові, Шекспір на 20 мовах, Роллян на 19, Гайне на 17, Мопасан на 16, Шіллер і Дікенс на 15 і т. д.

В “досягнення ССРСР за 30 років” включено також і видавничу

діяльність Латвійської, Естонської й Литовської ССР, дарма, що вони лише кілька років тішаються з розкошів советського соціалізму. Латвія, Естонія, Литва ще й у 1946 році живуть щодо обсягу книжної продукції інерцією своїх здобутків у часах самостійності, тоді як Казахстанська, Туркменська, Узбекицька, Таджикицька республіки під оглядом національно-видавничих можливостей ледве животіють. Це можна бачити з таблиці, в якій наводимо кількість примірників художньої літератури, видаваної на національних мовах у 1946 році.

Латвійська ССР	— 539,000
Естонська ССР	— 567,000
Литовська ССР	— 395,000
Таджицька ССР	— 22,000
Туркменська ССР	— 41,000

Наявність розбудованих національних позицій у надбалтійських країнах непокоїть Кремль, і це позначається на видавничій політиці. Коли вже не можна відразу катастрофально знизити наклад національної книжки у Надбалтиці, то Москва пускається на те, щоб у цих новоприєднаних країнах розгорнути в кілька разів більше видавництво московської книжки (в Естонії московських книжок видають майже втричі більше, ніж естонських, в Латвії московських приблизно в два і одна четверта рази більше, в Литві литовських майже стільки, скільки московських). Коли ж врахувати, скільки московських книжок прибуває в ці республіки ще з Москви, можна уявити собі розмір обмосковщення в цих країнах. На жаль, в таблицях не знаходимо жадних даних про ціни на книжки. Одначе мабуть не помилимося, коли припустимо, що ця навала московської книжки просувається в національній середовища відповідною політикою низьких цін на книжку московську і високих на книжки місцево-національними мовами.

В 1946 р. по всьому ССР випущено художньої літератури 70,200,000 примірників. З ними мовами всіх немосковських республік ССР лише 6,420,000 і це тоді, як число москвинів у ССР менше, ніж кількість населення інших націй. Московські імперіялісти забезпечують мало не в десять разів більше можливості для московської літератури, і це називається в них "братерством народів".

Не зайво придивитися, хто з московських сучасних письменників користується найбільшими видавничими успіхами. І тут на першому місці знаходимо Фадеева. Він в останньому п'ятилітті видрукував 3,851,000 примірників своїх книжок. Це за останні роки на багато більший наклад, ніж навіть у дуже любленого в ССР Шолохова. Чим це пояснити? Насамперед тим, що Фадеев протягом ряду років стоїть на чолі Всесоюзної Співки Письменників. Фадеев спромігся повністю використати свій важливий пост у суспільстві для особистої вигоди. Це яскравий приклад того, як розкладається з середини советський апарат.

Однак найбільших, просто таки казкових накладів здобули твори Олексія Толстого, автора роману "Петро Перший". Тоді, як за всі попередні десятиліття його книги видано в 13,681,000 прим., протягом останніх п'яти років видрукувано аж 13,339,000 його новель, повістей,

романів. І це надзвичайно важливий показник для духової еволюції підсоветської московщини в останніх роках. Граф Олексій Толстой — типовий представник московського дореволюційного дворянства, на початках советської влади подався був на еміграцію, потім повернувся до СРСР, щоб стати кінець - кінцем фаворитом Сталіна. Але московську дворянсько-великодержавницьку ідеологію Толстой лише злегка модернізував у советських умовах, залишивши в повній силі одвічну основу шовіністичного московського великодержавництва і давши цьому шовінізмові патетичне звучання. Саме цим і прилав він до впадоби кремлівським можновладцям. Наклад його творів колосально великий тому, що він спромігся блиском свого неперевершеного таланту замаскувати непривабливу природу московського шовінізму й одягнути його в шати пишної постичности.

* * *

Цікаві висновки набігають і при перегляді стану видавання української художньої літератури. Т. Шевченка за 30 років видано лише 5,356,000 прим., тоді як Горький здобувся на 44,504,000 прим. (московською й іншими мовами), і навіть така літературна нікчемність, як Ілля Еренбург, що спеціалізується на пасквілях супроти зах. культури, здобув наклад 6,207,000, тобто вищий від Шевченкового. (До речі, Шевченка за останні 30 років друковано в СРСР на 33 мовах. Чи не є це доказом того, що поневолені Москвою народи шукають зближення з Україною через переклад творів її генія?). Значно менші наклади творів інших письменників (1918 - 1946 pp.) :

І. Франко	— 4,462,000
М. Коцюбинський	— 3,160,000

Впадає в очі, що в статистиці Книжкової Палати з 1947 р. обмінено Л. Українку. Очевидно, наклад видання її творів такий малий, що його незручно й подавати серед “досягнень”. Так само не можна було подати накладу творів цілого ряду інших українських класиків, як П. Куліш, І. Котляревський, П. Мирний, І. Нечуй - Левицький, бо наведення цих накладів занадто б разило у зіставленні з будь-яким московським класиком. Українські “досягнення” обліковували б у кращому разі десятками тисяч, тоді як кожний московський класик має мільйонові тиражі, а деякі в десятках мільйонів!

1946 року художньої літератури українською мовою видано в СРСР 2,375,000 прим. У зіставленні з кількістю московських художніх видань (близько 60,000,000 прим.) це число знов таки показує на кричущу несправедливість советської національної політики.

Хто з сучасних українських советських письменників є особливо пещений долею? Коли заглянете в таблицю Книжкової Палати СРСР, щоб знайти відповідь на це питання, то вже перший поверховний перегляд покаже Вам, що навіть для советських українських письменників доля є мачухою, і це саме тому, що вони не московські, а українські советські письменники. Навіть найталановитіші і найплідніші з них не мають тих накладів, що їх має всіляка пересічність в московському письменстві.

Наклад видань письменника в Советській Україні — це здебіль-

шого не показник ані його талановитости, ані популярности серед читачів. Наклад лише є свідченням, як письменник улаштувався в житті, чи належить він до числа ідеологічно - витриманих, чи його творчість відповідає партійному замовленню. І тому маємо такі парадокси, що паперомаратель Олександр Корнійчук встиг видати до 1953 року 1,552,000 примірників своїх книжок, а Володимирові Сосюрі, ім'я якого записано вже в історії літератури, рішуче не поталанило, і він більше як за тридцять років своєї поетичної творчости видав лише 406,000 примірників. Міцну позицію має Олесь Гончар (3,386,000 прим), далі йдуть Павло Тичина (1,600,000), Юрій Яновський (1,374,000), Микола Бажан (1,008,000), Максим Рильський (889,000) та інші. Але найбільш пікантним є, що до українських письменників прираховано також напівпольку-напівжидівку Ванду Васілевську і саме вона далеко випередила всіх інших українських письменників. Ще й 15 років не минуло, як вона перебуває на терені ССРСР, але наклад її книжок дійшов до 7,501,000. І коли Ванду Васілевську вважають у Москві українською письменницею, то, очевидно, їй доручений і фактичний нагляд за благонадійністю українських советських письменників.

Укладачі статистики подають "досягнення національних культур" лише щодо видання художньої літератури. Воно й зрозуміло: наукову літературу тепер у ССРСР майже без винятків видають московською мовою. Крім художньої літератури, національними мовами ще друкують літературу політичну, яка суцільно є "троянським конем" у відношенні до національної культури, тому її при обчисленні розвитку українського друку можемо не брати до уваги. Отже художня література є єдиним показником розвитку українського друкованого слова (з тим, що й вона в дуже невеликій мірі відображає за нинішніх цензурних умов питоменності української духовости і українські інтереси). Якщо керуватимемося цими міркуваннями, то можемо на підставі даних Книжкової Палати ССРСР за 1946 рік і даних з книги Николишина (див. сторінку 12 його праці "Культурна політика большевиків і український культурний процес", 1947 р.) скласти порівняльну таблицю української книжкової продукції. Видано українською мовою:

1917 р.	—	747 назв.
1918 р.	—	1,085 назв.
1919 р.	—	665 назв.
1946 р.	—	142 назв.

Як бачимо, в умовах національно - визвольної війни, на основі куди слабшої супроти 1946 р. поліграфічної бази Українська Самостійна Держава більше забезпечувала потреби українського народу, навіть коли ці потреби вимірювати самими лише кількісними показниками.

Коли ми тепер беремося за гігантську роботу над відродженням української нації в економічній, культурній і духовій сфері, то мусимо в першу чергу відродити людську особистість, розкувати її, дати певність, силу й єдину мету в її щоденній борні. Виховати і розгорнути багатогранність людської особистости. . .

В. М. "Українське Слово", Київ, 11 XI 1941, ч. 54

Петро Стерчо

Марксівська теорія революції

Основним завданням цієї короткої статті є познайомити читача із найголовнішими принципами Марксистського вчення про пролетарський переворот в існуючих “буржуазних” державах і встановлення комуністичного суспільства, базованого на принципі “Від кожного по його спроможності; кожному по його потребі”. Очевидно, в цій короткій статті неможливо дати повної аналізи цілості проблеми й вона не може претендувати на вичерпність.

I

Що ми розуміємо під поняттям “революція” в загальному?

Поза межами природничих наук термін “революція” означає наглу і далекосяглу зміну; глибокий прорив у безперервності розвитку. Цей загальний вираз знаходить своє ближче означення в різних ділянках життя, і так ми говоримо про культурну революцію, індустріальну революцію, політичну революцію, соціальну революцію і т. д.

В останній сотні років термін революція, вживаний без будь-якого ближче означуючого прикметника, означав політичну революцію, тобто намагання насильно досягнути основні зміни в якійсь існуючій політичній системі, нехтуючи при тому існуючі закони. В кожному революційному змагу примінювання насильства є samozрозумілим, бо жадний політичний режим не є аж такий гнучкий, щоб можна було перевести в ньому радикальні зміни законними засобами; а — з другого боку — кожна протизаконність переслідують силою також.

В поточній мові дуже часто неправильно утотожують поняття повстання, збройного спротиву та палатного перевороту (*coup d'état*) з поняттям політичної революції. Тимчасом, зміна особового складу правительства, навіть цілковита зміна, або переорієнтація існуючої політики даної влади не є політичною революцією. Політична революція здійснюється тільки тоді, коли політичну владу в державі захопили нові сили з наміром фундаментально змінити існуючий політичний лад. В процесі революції дотогочасний політичний лад цілковито руйнується, а на його місце встановлюють зовсім новий, а політична влада переходить з рук останнього законного уряду в руки першого революційного.

Часом ми чуємо про т. зв. революцію без кровопролиття. Так була названа напр. революція в Єгипті в 1952 р., але як показалося пізніше, вона зовсім не залишилася без кровопролиття.

II

Карл Маркс і його епігони в усіх їхніх писаннях ридвигали зокрема економічні й соціальні проблеми. Тому в Марксистському розумінні революції, соціальні та економічні аспекти революції особливо наголошені. Маркс твердив, що все зло на землі коріниться в “соціальній

несправедливості”, що базується на експлуатації робітників власниками продукційних засобів. Другим таким злом, на думку Маркса, є держава, бо всім своїм авторитетом піддержує експлуататорів. З цієї причини робітнича кляса завжди виступає проти авторитету буржуазної держави та проти буржуазної кляси суспільства. Крім того, Маркс вбачав існування безперервної клясової боротьби в суспільстві й усе своє життя присвятив боротьбі з тими “злами”, щоб створити ідеальне гармонійне суспільство, базоване на повній рівності людей. Він уважав, що одинокий шлях, який веде до створення такого “раю на землі” у формі т. зв. безклясового суспільства — це шлях соціальної революції протетаріату.

Свої революційні ідеї виклав Карл Маркс у своїх писаннях: “Комуністичний Маніфест” (опрацьований разом із Фридрихом Енгельсом і вперше опублікований 1848 р.), “Капітал”, “Причинки до критики політичної економії” і ін. Крім того в багатьох газетних статтях, зокрема в “Die Neue Rheinische Zeitung” та “The New York Times”.

Згідно з доктриною марксизму, держава є продуктом економічних обставин і клясової боротьби. Її форма та правно-політичний стан мають своє коріння в матеріяльних умовах життя, бо “Способ продукції в матеріяльному житті обумовлює головні риси в соціальному, політичному й духовому процесі життя”¹⁾. Держава була створена, як “сконцентрована й організована сила суспільства”²⁾ тоді, коли економічний розвиток дійшов до тієї стадії, що дав початок приватній власності. Ця приватна власність мусіла бути стережена, тому що її існування, згідно з Марксом і його епігонами, ділило суспільство на собі ворожі кляси, і щоб “. . . ці кляси з їх протилежними інтересами не знищили себе взаємно і ціле суспільство в безкорисній боротьбі, потрібно сили, що стояла б понад суспільством і тримала б “порядок”. Ця сила, що виросла із суспільства, але досягнувши зверхності над ним, все більше й більше сепарувалася від суспільства, це держава”³⁾.

Так дефініював Енгельс. А що є держава на думку Маркса? Він іде ще далі із спростаченням поняття держави, кажучи в “Комуністичному Маніфесті”, що “Влада модерної держави це ніщо інше, як тільки комітет для керування спільних справ буржуазії, як цілості”⁴⁾. і там же він визначає політику пролетаріату супроти буржуазної держави: “Безпосередня ціль комуністів та сама, що й цілі усіх інших пролетарських партій, а саме: сформування пролетаріату в клясу, скинення зверхності буржуазії, захоплення пролетаріатом політичної влади”⁵⁾, а відтак “пролетаріат використовує його політичну зверхність для захоплення всього капіталу від буржуазії; для централізації засобів продукції в руках держави, тобто в руках організованого пролетаріату як панівної кляси . . .”⁶⁾

1) K. Marx, A Contribution to the Critique of Political Economy, Ed. by N. I. Stone, Publ. 1904, p. 12.

2) K. Marx, Das Kapital, I, Hamburg 1902, p. 716.

3) F. Engels, Origin of the Family, Private Property and State, Quoted from N. Lenin's State & Revolution, New York 1938, p. 8.

4) Communist Manifesto, Publ. by New York Labor News Co. 1948, p. 11.

5) Communist Manifesto, p. 24.

6) Там же, ст. 32-33.

Маркс змалював контраст поміж двома типами держави: буржуазної та пролетарської. Кожну з них він представляє як втілення володіння, або диктаторства тієї класи, яка має в руках політичну силу. Для Маркса не існує держава, як добро цілої нації, як добро всіх громадян, тобто держава, що не була б втіленням влади окремої правлячої класи. По думці Маркса, держава це тільки організована поліційна сила привладної класи, а кожна поліційна сила є злом, тому людство повинно прямувати до такої стадії свого розвитку, в якій вже не було б потрібне існування держави та її авторитету. Але заки людство дійде до такого розвитку, в якому зможе заіснувати “ідеальне комуністичне суспільство”, то ще існуватиме довгий період трансформації капіталістичного суспільства в комуністичне. В цьому періоді, періоді трансформації, існуватиме нова форма держави, базована на революційній диктатурі пролетаріату. Ця держава — не буде тільки захоплена пролетаріатом буржуазна держава та пристосована до потреб пролетаріату, але буде це засадничо нова держава, створена пролетаріатом для його революційних цілей.

Але, згідно з теорією Маркса, і пролетарська держава не буде існувати вічно, бо ціллю пролетарської революції є знести всі класи й створити “безкласове суспільство”. Як це буде досягнуто, тоді вже не буде місця для ніякої держави в Марксівському розумінні. В безкласовому суспільстві держава є зайва⁷⁾. Бо ж не буде потреби для органу, який підпорядкував би одну класу другій, бо пролетаріат вже раніше “силою обставин зорганізується як клас” і “шляхом революції стане панівною класою” і як такий “силою змете дотогочасний лад, знищить умовини для існування класових антагонізмів і клас взагалі, а тим самим і знесе свою власну зверхність як класи⁸⁾).

Згідно з марксизмом, створення безкласового суспільства, без будь якої влади, як остаточної мети комуністичної революції пролетаріату, має наступити шляхом трьох етапів: 1) зробити переворот у буржуазній державі при допомозі насильства, 2) встановити диктатуру пролетаріату і 3) закінчення пролетарської держави⁹⁾.

Об'єктом зацікавлення цієї статті є перший етап із цих трьох, бо тільки він має бути досягнутий революційним способом. Другий етап можна було б ототожнити із поняттям “перманентної революції” Троцького, якщо ідеться про розуміння Маркса, а в дійсності він існує в сучасній найгіршій формі тиранії — СССР. Третя ж стадія мала б бути досягнена еволюційним шляхом, що, коли взяти під розвагу совєтську дійсність, є не тільки утопією, але й цинічним глумом.

Марксівська ідея революційного перевороту в буржуазній державі — з одного боку — базована на утотожнюванні буржуазної держави з буржуазною привладною класою, і — з другого боку — на принципі перманентної класової боротьби. Вступне речення першої частини “Комуністичного Маніфесту” звучить “Історія кожного дотепер існуючого суспільства — це історія класової боротьби”¹⁰⁾, а в передмові до цього

7) H. Cunov, Die Marxsche Geschichts-, Gesellschafts- und Staatstheorie, Band I, Berlin 1920, p. 309.

8) Communist Manifesto, p. 34.

9) V. I. Lenin, State and Revolution, New York, 1932, p. 69.

10) Communist Manifesto, p. 8.

го твору утопійно-хворої уяви, Ф. Енгельс в 1888 р. цьому реченні присвятив найбільше уваги й вияснення¹¹⁾.

Цей марксистський “закон” клясової боротьби та пролетарської боротьби за “визволення” і проти експлуатації, згідно з Марксом і його послідовниками, оправдує ідею насильного перевороту в кожній некомуністичній державі, виправдує вживання й найбрутальнішої сили. Маркс оправдує пролетарську революцію навіть коли б її переводили найбрутальнішими методами насамперед тому, що, на його думку, власники засобів продукції, власники приватної власности, не здадуть все це добровільно в руки “продукційної кляси” — тобто пролетаріату,

і тому він в комуністичному маніфесті заявляє: *“Комунисти . . . заявляють отверто, що їхні цілі можуть бути досягнені тільки шляхом насильного (підкр. П. С.) перевороту всіх існуючих соціяльних ладів. Тому нехай панівні кляси тремтять перед комуністичною революцією”*¹²⁾.

Ще є й інші чинники, що стимулюють комуністичну революцію. Маркс і його послідовники заперечують усі існуючі релігії, існуючі закони в державах, як також етику й мораль. З цієї причини вони навіть не намагаються шукати за якимсь об’єктивним виправданням насильства. Їхня етика базовна на загально-відомій фразі “Ціль освячує всякі засоби”, і як ми це бачимо впродовж 35 років у комуністами керуваному Советському Союзі — країні марксистського соціалізму —, там цілком є перманентна і послідовна диктатура Леніна, Сталіна, Малєнкова, а засобами — все, що тільки може послужити для збереження цієї диктатури. В. Г. Чемберлен у своїй цікавій праці “Залізна доба Росії” описує загально відомий інцидент: “Коли лейди Астор у товаристві Бернарда Шоу та лорда Лотіяна вліті 1931 р. була на розмові у Сталіна, вона несподівано спитала його: як довго ще будете ви вбивати людей? На те Сталін, можливо трохи заскочений, може трохи й необережно, відповів: *“Так довго, як довго буде потрібно”*¹³⁾. І не диво, що він дав таку відповідь. Він же був справжнім марксистом. Його товариш і вчитель, Ленін, писав: *“Ми заперечуємо всяку мораль, що базована на надлюдській чи неклясовій концепції. Ми кажемо, що це тільки облуда, швіндель, і затуманювання думки робітників і селян у інтересі великих замлевласників і капіталістів. Ми заявляємо, що наша мораль цілковито підпорядкована інтересам клясової боротьби і пролетаріату”*¹⁴⁾.

Це твердження не вимагає дальших пояснень. Я хочу тут ще тільки підкреслити, що Маркс і Енгельс у їхньому “Комуністичному Маніфесті” займають такі самі позиції, твердючи, мовляв, релігія, мораль, етика й закони є продуктами суспільства у певній стадії розвитку; в їх часі були вони, мовляв, витворами буржуазної кляси, створені тільки для охорони інтересів буржуазії. Тому пролетаріат не є зобов’язаний визнавати їх і їм підпорядковуватися. Також марксист не

¹¹⁾ Там же, стор. 48.

¹²⁾ Там же, стор. 48.

¹³⁾ За В. Т. Fooley, S. J., Communism and Moral, New York 1935, стор. 9.

¹⁴⁾ V. I. Lenin, Religion, pp. 47 - 48.

вірять у існування об'єктивної правди. *“Комунізм зліквідує всяку вігню правду, зліквідує всі релігії та всяку мораль”*¹⁵⁾.

Гадаємо, що наведені тут цитати вказують дуже виразно ті найважливіші погубні принципи марксизму. Говорять вони цілком виразно про те, що комунізм не толерує і не толеруватиме в ніякому відношенні некоммуністичного світу. Тому т. зв. політика співіснування не має ніякої реальної бази. Консеквентність політики большевиків виразно вказує на те, що вони прямують до повної реалізації принципів марксизму про встановлення т. зв. диктатури пролетаріату в усьому світі. На жаль, велика частина вільного світу ще дає себе обдурювати різними тактичного порядку маневрами большевиків.

Не від речі буде на цьому місці згадати й становище українських соціалістів-марксистів до повищих справ. Треба ствердити, що на Рідних землях не тільки комуністи, але й т. зв. українські соціал-демократи проповідували марксистські ідеї безбожництва, протирелігійности та класової боротьби. Тут мимоволі пригадуються мені виклади на того роду теми в приміщеннях соціал-демократичного органу “Вперед” в Ужгороді, при площі Коріятовича, взимку 1935 р. На жаль, їхні погубні чини не залишилися без наслідків, бо, як нам відомо, один із учасників тих “вишколів” тепер виконує функцію советського прокурора в одному з міст Закарпаття і не щадить років заслання та в'язниці, ані кари смерти українським патріотам, борцям за визволення України. Вважаємо потрібним пригадати це українському громадянству на еміграції, а зокрема тим соціалістам, що безпереречною лайкою постійно накидаються у своїх виданнях, і де тільки можуть, на українських націоналістів. Життя показало, що соціалісти-марксисты всяких мастей у всіх країнах світу промощували й промощують шлях комунізму. Не є винятком у цьому випадку й т. зв. українські соціалісти-марксисты.

III.

Що ж то за сили, що мають зреалізувати соціалістичну чи коммуністичну революцію?

Хоч Карло Маркс проголошував, мовляв *“Усі попередні історичні рухи були рухами меншости або діяли в інтересі меншостей”*, а нібито *“Пролетарський рух — це свідомий, незалежний рух величезної більшости й діє в інтересі більшости”*¹⁶⁾, фактично комуністи ніколи цього на ділі не придержувалися, а навпаки застосовували принцип революційної меншости. Впродовж останніх 100 років, як також і до того часу, вся соціалістично-коммуністична революційна діяльність була базована на керівництві малої, зцентралізованої елітарної групи, отже меншости. Зокрем студії російської большевицької революції з 1917 р., як також недавні коммуністичні революції в Китаю та Югославії вказують нам ясно, що ролю активного чинника, який захопив владу над народом, виконала добре зорганізованна, добре підготована, суворо дисциплінована, але рішуча меншість. Ті меншости в поодиноких країнах, залежно від місцевих умовин, використали вся-

¹⁵⁾ Communist Manifesto, p. 32.

¹⁶⁾ Communist Manifesto, p. 22.

кого роду незадоволення народніх мас і спорадичні неспокої серед несвідомих і соціально-неозначених елементів країни. Ці меншості провадили ці елементи на знищення існуючого політичного і соціального ладу. Не диво, бо, психологічно беручи, воно завжди якось легше для добре вишколеного агітатора спровокувати індивідуальні маси до деструктивного чину, аніж здобути їх для конструктивної праці.

В більшості випадків “соціальних революцій” т. зв. активна еліта меншості мусіла вживати насильства, щоб перемогти інертність мас, що їх хотіла вона втягнути до революційної активності. Так було у випадку революції Лайоша Кошута в Мадярщині в 1848 р., який спалив сотні сіл на Закарпатті й у Словаччині та знищив тисячі людей лише тому, щоб змусити селян вступати до його революційної армії. Так само було й у большевицькій революції в Росії, а зокрема в Югославії під час другої світової війни, де знищено півтора мільйона людей не німецькою окупаційною владою, а домашніми взаємно себе поборюючими революційними течіями. Як вказують факти, Тіто часто волів воювати проти некомуністичних сил Сербії та Хорватії, як проти німців, з якими мав контакти й деякі договореності.

У всіх дотеперішніх соціалістично-комуністичних революціях, активна елітарна меншість завжди намагалася — дуже часто з успіхом — придушити пасивний опір тих елементів, що не хотіли вступати в ряди революційної боротьби й активно помагати в поширенні та поглибленні революції. Диктаторство активної революційної меншості, диктаторство, що базоване на брутальному терорі, створює ситуацію, в якій широкі шари суспільства змушені — під силою терору — відрикатися від своїх позицій, що їх вони заступали за дотогочасного ладу і приймати “нове вірую” . . . отже бодай назовні змінити свої переконання.

Там, де активна революційна меншість не мала змоги зорганізувати таку диктатуру, або по зорганізуванні не мала змоги закріпити її бодай на деякий час, як це було напр. в Німеччині, Австрії, Франції в 1848 р., а в Баварії та Саксонії після першої світової війни, там революція провалилася.

На початку большевицької революції в Росії в 1917 р. комуністична малочисельна, але активна група кинула гасло: “Вся влада советам” щоб у той спосіб здобути прихильність пасивних мас. В той час, в часі цілковитої слабости, большевики робили всі можливі заходи, щоб втягнути представників широких мас у революційний рух; і з тієї причини в початках совети були зорганізовані на ширшій базі, з участю і некомуністів. Але після першого большевицького провалу в липні 1917 р., а саме із-за впертого спротиву т. зв. советів робітничих, селянських і солдатських делегатів большевицькому натискові, Ленін нагло змінив це гасло на “Вся влада большевикам”. І під облудними гаслами, мала горстка безоглядних большевиків, користуючися методами скрайно брутального терору проти пасивних народніх мас, захопила владу над народом.

Тут треба згадати, що в часі революційних заколотів страх є надзвичайно важливим фактором. Сам факт, що якийсь революційний переворот був успішний та що під тиском революційних сил роз-

валилася державна влада, ставить приклонників старого політичного й соціального ладу в положення “неправих”. В нових обставинах, мало з цих людей має відвагу даліше провадити активну боротьбу за свої ідеї. Ті, що пережили дні й години перевороту, звичайно стараються “пристосуватися” і до певної міри визнати лад побідної революції, бо в них нема іншого виходу. І, з другого боку, коли революція провалилася, тоді лише дуже мало революціонерів признається до активної участі в ній; але зате в протилежному випадку кожний з них підкреслюватиме свою участь і домагатиметься з того впливаючих для нього привілеїв. І це все діється насамперед із причини страху!

IV.

Розглянувши важливіші думки марксизму, на закінчення, годиться звернути увагу на два важливі факти, які заіснували в світі від часу сформування економічної, соціальної та політичної теорії Маркса, а саме:

1) У певній частині земної кулі зреалізовано візії Маркса про знищення “буржуазної” держави й встановлено комуністичну диктатуру.

2) Але ж від часів Маркса, з другого боку, економічний, соціальний і політичний розвиток людства, зокрема в Західньому світі, пішов у діаметрально-протилежному напрямку.

Ці моменти вимагали б довшої окремої дискусії, яку ніяк не можна вмістити в рамках цієї статті. Треба однак підкреслити на цьому місці, що вже перед 37 роками в Советському Союзі зреалізовано другий стан марксистського революційного процесу, ніби в напрямі безкласового суспільства, в напрямі “зникнення держави взагалі”, бо dokonано насильного перевороту (перший етап) і встановлено “диктатуру пролетаріату” (другий етап). Але замість дальшого кроку “вперед” по лінії Марксової теорії, тобто в напрямі “зникнення держави взагалі”, ми є свідками знищення біля двадцяти мільйонів людей в ім'я збереження “диктатури пролетаріату” — на ділі вузької кліки провідних большевиків. Отже, сама марксистська держава — ССРСР — на ділі заперечує теорію Маркса, як нездійснену.

Також советська економіка виказала нереальність економічної теорії Маркса, бо ж на весні цього року (1954) генеральний секретар Комуністичної Партії Советського Союзу, Нікіта Хрущов, публічно признав повний провал аграрної політики колгоспної і радгоспної господарки.

Економічний, соціальний і політичний розвиток у демократичних країнах Заходу цілковито заперечив теорію Маркса. В економічній ділянці замість заповідженої Марксом у його “Капіталі” повної і “неминучої” концентрації засобів продукції в руках лише кількох великих багатіїв, бачимо в Франції, Англії, ЗДА і інших країнах колосальний зріст т. зв. середнього стану, тобто кількісного зросту власників дрібних і середньої величини різного роду крамниць, як також селян-середняків, власників ремісничих станків і т. п. За теорією Маркса ці групи мали цілковито зникнути, бо — на його думку — мала залишитися тільки мала горстка капіталістів з одного боку, а вся інша частина суспільства — тобто все суспільство, крім тієї малої горстки багатіїв — мала стати цілковитими пролетарями. Тимчасом, бачимо,

що середня верства постійно зростає, а уряд кожної демократичної держави дбас насамперед про інтереси й добробут усього населення, а зокрема присвячує більше уваги біднішим верствам. Отже, Марксове розуміння державної влади тут ні при чому.

Не в капіталістичному світі, але в комуністичному, всі засоби продукції і все майно опинилося в руках малої горстки осіб! Не в демократичному світі держава стала на послуги якоїсь однієї класи, а в комуністичному СРСР, Китаї та їх сателітах! Тоді як у демократичній державі влада існує з волі народу й витрачає всі свої труди в інтересі якнайширших верств громадянства, то, як 37-літня практика московського большевизму показала, марсистська соціалістично-комуністична кліка, що називає себе урядом, фактично є тим марксовським "класовим комітетом" і діє тільки у власному інтересі, тільки в інтересі збереження власних позицій диктатури.

Вже перед майже двома й пів тисячами років Аристотель зробив був досить докладну аналізу тих ідей, що тепер відомі як ідеї марксизму й комунізму, і в своїй "Політиці" вказав на їхню погубність і рішучо їх відкинув. Також заперечував Аристотель т. зв. однокласову державу й уже тоді висунув ідею т. зв. "мішаної влади", яка складалася б із представників усіх соціальних класів населення й була б відображенням цілості громадянства держави. Тимчасом епігони Маркса ще й тепер зводять в блуд несвідомих людей, обіцяючи "рай на землі", а надійсно готуючи їм пекло — на зразок СРСР — , а собі позиції диктаторів.

Рух суспільств від часу появи Комуністичного Маніфесту і дотепер виявив тенденцію не до поділу народів на класи чи творення однієї інтернаціональної нездиференційованої суспільності, але в напрямках планетарного здійснення національного принципу.

Універсалізм доби виявляється в поділі за національним принципом дотеперішніх імперій і в намаганні прогресивних та свободолюбних народів створити нові форми міжнародної співпраці та обміну духових і матеріальних цінностей, що забезпечували б духову, політичну та економічну самостійність націй. В середині народів йде далі процес у напрямку солідарної співпраці всіх творчих національних станів та усунення перешкод на шляху до здійснення соціальної справедливості, національної єдності та народовладності.

Марксизм, знайшовши для себе відповідний ґрунт у духовості московського народу, використавши зручно національні та соціальні відносини в царській імперії, здобув, як ідеологія владу на просторі одної шостої частини земної кулі, де він виявив свій справжній зміст, свою потворність та жорстокість. Там марксизм, з'єднавшись з духовістю московського народу й у формі большевизму став на вірну службу московському імперіалізові. Як пануюча ідеологія, він топить у морі крові кожний національний чи індивідуальний рух до свободи. . . "Науковий соціалізм" став науковим методом для традиційного московського міжнароднього грабунку й розбою.

(З ТЕЗ ідеологічної конференції ОМН — 1948 р.)

Політичний устрій Київської Русі - України

Важливість та актуальність питання устрою Київської Русі-України ледви чи треба доказувати. Наймогутніша із держав створених українським народом на протязі своєї історії, найбільш блискуча й щаслива доба в житті нашої батьківщини, княжа Русь поклала основи під українську державницьку традицію та промостила шлях нашому народові на сторінки світової історії. Ближче знайомство із політичним обличчям тієї доби — це не заспокоєння академічної цікавості, але підбудовання власної національної свідомості та засвоєння досвіду, необхідного у боротьбі за державне відродження нашого народу.

Політичний устрій Київської Русі-України розвинувся на основі суспільно-громадських традицій східньо-слов'янських, зокрема українських, племен, що ввійшли в склад Київської держави, як теж і низки інших факторів як: політичні організації народів, що з ними стикалися наші предки у доісторичну добу; устрої держав, що в їх склад входили якийсь час старо-українські племена; а врешті — принесене з півдня християнство.

ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СХІДНЬО-СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН

Про доісторичну політичну організацію цих племен збереглося небагато джерел. Картину цієї організації частково відтворюють принагідні згадки літописів княжої доби та деякі чужинні джерела.

Первісна політична організація сх. слов'янських племен має мішаний демократично - аристократичний характер. Державної влади, у сучасному її розумінні, та формальних постійних політичних установ майже немає. Звичай і традиція та принагідні народні збори регулюють внутрішню й зовнішню політику племені. Первісною основою племінної організації, як суспільної так і економічної, являється *рід* (в VIII - IX ст. рід починає розкладатися на великі родини). Голови видатніших родів — “лучші люди”, “нарочиті мужі” — сходяться неперіодично для вирішення проблем, що їх не в силі врегулювати звичай чи приватні зносини між окремими родами. Цікаве, що назва аристократії у пізнішій Київській державі — “бояри”, “боляри” — однозначна із “родоначальники” (болг. “бойль”, мн. “бойляр” — начальник (-и) роду). Треба припускати, що попри таку раду видатніших родоначальників, сходяться, для вирішення найважливіших питань (зокрема війни, племінних союзів, дані), ширші народні збори — *віге*, в яких беруть участь усі дорослі чоловіки племені. Голосів на вічі не рахують. Рішення зборів приймаються в принципі одноголосно; більшість переконує або приневолює меншість прийняти її думку.

Про існування віча у слов'янських племен згадують грецькі письменники XI століття. Прокопій Кесарійський пише, що “Словенами й антами не володіє один муж, але споконвіку живуть вони грома-

доправством і тому спільно цікавляться всім, що для них приємне й прикре . . .”

Візантійський цар Маврикій Стратег згадає демократичний устрій слов'ян, підкреслюючи деякі його негативи: “Словени й анти мають однаковий спосіб життя й однакові нахили; вони вільні й ніколи не даються наломити під ярмо зужої влади, а вже ніколи на власній землі . . . Коли порізняться між собою, ніколи вже не погодяться, ніколи не тримаються спільного рішення. Бо кожний з них має свою думку й ніхто не може уступити другому . . . Тому, що в них багато князів, що живуть у незгоді, не шкодує позискувати одних проти других, слухністю ги подарунками.”

Дуже рано появляється у громадському житті слов'ян й монархічний елемент. Для керування походами чи оборною віче вибирає на час війни чи небезпеки (споміж видатніших родоначальників) племінного вождя, який приводить народнім ополченням — “воями”. Спираючись на збройну силу, заводячи власну дружину, племіні вожді концентрують у своїх руках чимраз більшу владу та затримують її і в час миру, прямуючи до передачі влади членам свого роду. Напевно не без впливу є тут монархічні устрої сусідніх народів та наїздників-, що в різний час опановують слов'янські племена. Сама назва “князь”, що приймається у цих племен, мабуть позичена із готського “конуг” (король). Про таких племінних князів згадують літописи княжої доби: Кия у полян, Мала у деревлян (X ст.) Ходоту у в'ятичів (XI ст.), Рогволода у полочан (X ст.).

Племінними осередками являються *города*: у полян — Київ, у сіверян — Чернігів, у дулібів (бужан, волинян) — Волинь, у дерев'н — Іскоростень, в уличів — Пересічен, у словенів — Новгород. Населення цих городів мабуть і контролює племінне віче.

Племена сх. слов'ян воюють між собою і з чужинцями. Іноді єднаються у племінні союзи під проводом сильнішого племені або чужинців, що в даний час володіють їхніми землями. Грецькі й арабські джерела згадують про участь слов'ян у походах гунів, болгар та хозар. Напевно, раніше, брали вони участь у походах скитів та сарматів.

Про перші слов'янські держави на українських землях подають вістки готські й арабські письменники. Готський історик Йордан (VI ст.) розказує про війни антів з готами в IV ст., згадуючи про схоплення й розп'яття готами антського вождя Божа чи Боза, разом із його синами та 70 племінними старшинами.

Масуді, арабський письменник із X ст., згадає у своїй творі “Золоті луги” про державу Валінана (правдоподібно племінний союз на чолі із волинянами-дулібами), під проводом вождя Маджака, яка розбилася на окремі племена через внутрішні незгоди.

Арабський письменник Джайхані (X ст.) називає 3 слов'янські держави у Сх. Європі, маючи ймовірно на увазі УШ - ІХ ст.:

1) Куявія (Куябія), з головним городом Куява, що веде живу торгівлю з чужинцями. Очевидно, мова йде тут про Київщину та Київ, який споконвіку являвся важливим торговельним осередком.

2) Славія (мабуть держава новгородських словенів).

3) Артанія, войовнича держава, біля хозар, яка не допускає чужинців та збирає дань із сусідніх візантійських земель. Джайхані правдоподібно має тут на узві Приозівську Русь — Тмуторокань.

Згадка Джайхані, піддержана й деякими грецькими джерелами вказує на правдоподібність, що найменше на сто років до оформлення держави Руриковичів на українських землях існували дві Русі: Київська й Приозівська.

Масуді оповідає про київського князя Дира — “першого серед слов'янських королів”. Згадує про Дира (й Аскольда) й “Повість временних літ”, як теж і візантійські джерела у зв'язку з наїздом руської фльоти на Царгород в 860 р.

Більш загадочна справа із Приозівською Руссю. Створення Київської держави в кінці IX ст. вже застає Тмуторокань, як окремий політичний осередок. Сама її назва вказує на хозарське походження (“тма” — десять тисяч, “тархан” (таркан) — вождь; “Тмуторокань” — вождь десяти тисяч). Не виключене, що город розбудувався із хозарського військового посту. До першої половини IX ст. Тмуторокань знаходиться під хозарською зверхністю. Десь в цей час Тмуторокань відокремлюється в окреме князівство, якого володар виступає під назвою Хозарського “кагана”*), і вже в 830-их роках хозари будують на Доні фортецю Саркел (Білу Вежу) для спинення наїздів Приозівської Русі. Грецькі джерела оповідають про напад в IX ст. якогось “руського” князя на Амастриду в Малій Азії. Десь біля 800 р. “руський князь” Бравлин захоплює Сурож (Судак) на Криму. Під р. 839 Бертинські аннали повідомляють про прихід із візантійським посольством до імператора Людовика кількох “Русичів”,**) які кажуть, що їхній володар зветься “каган” (хакан). Ще в 555 р. грек Псевдо-Захарій у своїй “Історії церкви” згадує між племенами, що живуть на північ від Кавказу, “Русь”. У 867 р. царгородський патріарх Фотій проголошує, що народ “Русь” (Рус), “колись відомий зі своєї жорстокості, прийняв єпископа та ревно плекає християнські звичаї”. Тмуторокань згадується теж у списку Готської єпархії IX ст. Про Св. Письмо і Псалтир “на руській мові”, знайдені св. Константином у Криму, згадує Житіє Св. Константина. Тмуторокань входить у X ст. у склад Київської держави і аж до заливу її азійськими кочовиками в XII - XIII ст. залишається найдалше висуненим східним форпостом Київської Русі.

Під кінець IX ст. на території пізнішої Київської держави живуть такі слов'янські племена: *українська група* — поляни, сіверяни, дерев'яни, дуліби (волиняни) білі хорвати, уличі й тиверці — що становлять ядро та політично-культурну базу Київської Русі; *білоруська група*: дреговичі й кривичі; *московська група*: радимичі й в'ятичі; *новгородські словени*. Крім них цю територію населяє велике число фінських, литовських та тюркських племен.

В другій половині IX ст. варяги на чолі з Рюриком, підбивають

*) “Каганом” величає Володимира Великого антрополит Іларіон.

***) Яких аннали називають шведами.

новгородських словенів, частину кривичів та сусідні неслов'янські племена. З новгородської бази починається експансія Дніпровою дорогою на південь, на українські землі. Десь біля 882 р. Олег "Віщий" займає Київ та кладе основи під розбудову Київської держави, в якій зайшлий варязький елемент швидко асимілюється українськими племенами, що переносить у Київську добу свої прадавні політичні та громадські традиції й інституції.

ТЕРИТОРІЯ Й НАСЕЛЕННЯ ДЕРЖАВИ

Державна територія Київської Русі, поступово поширюючись із свого ядра — Києва та полянської землі, досягає найбільших розмірів за панування Володимира Великого, охоплюючи не тільки усі українські, білоруські та московські племена, але й цілий комплекс -фінських, литовських та тюркських племен. Хоч у XI - XIII ст. ця територія залишається майже незмінною, вона розчленовується на низку окремих територій - земель, які чим далі, тим більше номінально визнають зверхність Києва, задержуючи однаке спільні політичні, релігійні та культурні традиції.

Населення Київської Русі деякі вчені обчислюють на 1 - 2 мільйони. Воно не виявляє ще в цю добу замкнених в собі клас-станів. Хоч після ліквідації племінних князів княжа влада належить виключно родові Рюриковичів*), перехід із селянства у міщанство чи у боярсько-дружинну верству залишається можливим. При зрості великих боярських землеволодінь, вільний хлібороб - "смерд" залишається все ж таки основним елементом населення. Хліборобство, в меншій мірі — ловецтво та пасічництво, являється основою господарки тієї доби. Давній патріархальний рід у сх. слов'ян розкладається на великі родини (верв) мабуть ще до створення Київської держави. Паралельно з цим проходить відділення ремісництва від хліборобства та економічне та соціальне зрізничування населення, якого заможніша верства — багаті землевласники та купці здобувають панівне політично-громадське становище. Ще до приходу Рюриковичів завмирав більшість старих городищ — укріплені жител великих родин. На базі деяких городищ або на нових, вигідних для зв'язку й торгівлі, місцях виникають міста - городи, де концентрується племінна власть, племінні князі, аристократія - бояри та віче. Виростають відкриті селища, зростає ремісництво й торгівля.

В добу Київської Русі соціально-економічне зрізничування населення продовжується. Соціально драбину княжої доби, характеризувану різним правним становищем окремих груп, складають (з гори в низ): князі; бояри й дружина; церковні люди; купці; "чорні люди" — смерди (вільні хлібороби), ремісники, незможні міщани; ізгої (безземельні селяни); закупи (пів-вільні громадяни, що самозаклалися вірителєві аж до відробку боргу); раби (холспи, челядь).

(Продовження буде)

*) За винятком Полоцька, де влада задержується у роді Рогволода.

СПОМИНИ:

Любомир Винар

КІНЦЕВІ РОКИ ЖИТТЯ СЛ. П. ОСТАПА ГРИЦАЯ І ЗАРЕВО¹⁾

(1940 - 54)

II.

В середині травня 1954-го року табір "Орлик" перевезли до Фельдафіngu над Штернберзьким озером. Нам призначили на мешкання німецькі будинки, що їх перед нашим приїздом займали жиди. Назагал околиця була гарна, хоч докторові це дуже допсував клімат через надмірну вологість. На новому місці Остап Грицай одержав окрему кімнату в адміністраційному бльоці. Цілих три дні я допомагав розпаковувати бібліотеку, що в тому часі нараховувала понад три тисячі назв^{2а)}. Саме під час порядкування книжок, доктор мені заявив, що всі свої книжки в майбутньому бажає передати Заревові, з тим, щоб наша бібліотека носила його назву. Своїх найближчих друзів він вбачав у середовищі Зарева.

Внутрішні таборові порядки не давали письменникові свobodно розгорнути праці. Про це своєчасно він писав: "Інша річ справа моєї хати, тут де польські діїсти роблять такий неспокій радієвим голосінням і криками, співом, та знадто голосно вже розмовою, що я, на жаль з цієї гарної, симпатичної хати, від якогось часу мушу втікати і випрошувати собі азилі праці: досі в пана ген. Палієва на терасі, і в о. Антохія²⁾ в віллі Андреа³⁾. Обставини серед яких доводилося працювати Покійному під час його побуту в Фельдафіngu були дійсно складні, коли брати на увагу, що він під час праці любив ідеальну тишу. Недаром ще в 1908 р. О. Турянський писав на сторінках "Діла", що Грицай майстерно зумів відтворити у своїх поезіях малюнки тиші...".

У Фельдафіngu мені довелося прожити разом з д-ром Грицаєм лише один місяць. За цей час ми майже щодня зустрічалися і провадили численні розмови. Часами Покійний читав свої твори, які вислав до журналів. Переважно це були різдвяні і великодні легенди та критичні розвідки. В своїх розмовах залюбки згадував Відень і свою співпрацю з "Січчю". Доктор був незрівняним оповідачем і тому час проходив швидко й цікаво.

За час свого побуту в Фельдафіngu О. Грицай інтенсивно працював над своїм обширним оповіданням "Блакитна Мадонна". Першу частину цього твору він дав мені ще прочитати в таборі, а цілість вислав уже до Бремену, де я чекав на корабель до ЗДА. Про це він писав: "Інша річ, що це тільки перша редакція. Я виправив скрипт починаючи від сторінки 45, тобто там, де Ви перестали читати. Прошу ж Вас якщо рукопис дійде до Вас до Бремену, ласкаво прочитати і подати мені Вані завваги: Прошу висловитись з усією свободою: "Je schaefer und strenger — desto besser⁴⁾."

"Блакитна Мадонна" з усіх недрукованих творів письменника, мені найкраще подобалась. Оповідання мало глибинне психологічне підложжя і подекуди відчувалось, що автор писав на основі власних переживань⁵⁾. Це була своєрідна студія жіночої душі, в якій звернено увагу на динамічні і серафічні моменти в жіночій всихній. Після прочитання я відслав рукопис до Фельдафіngu.

1) Продовження спогадів. Див. "Розбудова Держави" ч. 13, стор. 17-22

2а) Треба відзначити, що ввесь час Покійний дуже піклувався його шкільними товаришами д-р Гнат Мартинець, який також помагав порядкувати бібліотеку й книжки.

2) Отець Антохій український маляр. Був парохом української православної церкви в Берхтеггадені, а згодом у Фельдафіngu.

3) Фельдафінг 19 VII 51.

4) Там же.

5) Мабуть через недогляд, Лука Лущів, у своїх статтях: "Остап Грицай" газети "Блакитна Мадонна" до легенд з релігійним змістом "Свобода" ч. 113 за червень 54.

В цьому самому часі доктор був живо заінтересований творчістю деяких англійських поетів. В одному зі своїх листів писав: "Щиро дякую за шість надісланих примірників із серії "The King Treasuries of Literature (Wordsworth, Longfellow, Arnold, Burns) та мій любимець Macaulay (як поет)... І якщо заслуга "великого" Арнольда в тому, що я перечитую його твори, просто повторю собі те же, що я навчився за чотири роки моєї науки у Відні, і так наче повернувся на англійське, то вага пересланої Вами збірки рівно велика тим, що вона захопила мене реалізувати один з моїх важливіших плянів щодо англійського, а саме щодо влаштування української антології англійських поетів. З Вордсворса, ось я вже намітив собі дві поезії й думаю, що незадовго зможу переписати їх начисто й післати Вам⁶). На жаль я не одержав згаданих перекладів. Доктор про них вже більше не писав, будучи забортованим іншими працями.

У Фельдафінгу О. Грицай також працював над другою частиною "Шляхом Генія України"; над цією студією працював аж до самої смерті. Рукопису ми не мали ніразі змоги відістати з німецького альтерсгайму в Мюнхені, де востаннє проживав Покійний. Багато клопоту мав Грицай з своїм твором "Anima universalis". Про це доволі обширно згадує В. Дорошенко в своїх спогадах, що були друковані в Свободі. Доктор заскаржив пані Шнор до суду за її намагання привласнити рукопис згаданого твору і пофальшувати авторство. "Аніма Універсаліс" — обширна містерійна драма, написана німецькою мовою. Її мали ставити на сцені берхтесгаденського театру, але через різні непорозуміння прем'єра драми була відложена. В ній суді справа доволі затягнулась й не вирішена до сьогодні...

В листопаді того року сл. п. О. Грицай приготувався до подорожі на Функ (еміграційний табір у Мюнхені), де мав оформитись перед виїздом до Америки.

ФУНКІВСЬКІ БУДНІ. ПЕРЕЇЗД ДО СТАРЕЧОГО ДОМУ У ПРІНІ

У Мюнхені вже був у грудні 1951-ого року. Ще підчас мого перебування на Функу я старався приспішити "просізн" Покійного. Від'їжджаючи до Бремену я просив свого товариша зарев'янина Миколу Мамуса, що працював тоді у таборовій адміністрації, заопікуватись доктором. Микола вив'язався зі свого завдання якнайкраще. Про це свідчить один з листів письменника: "А тут мені живеться, як от на Функу — , але одним я задоволений, а саме тим, що маю для себе окрему кімнату. Це я завдячую другові Мамусові, який взагалі, від самого початку, так прекрасно мною заопікувався, так усюди ходив зі мною, все показав, всюди говорив у моїй справі..."⁷).

Треба подивляти витривалість Покійного, який навіть в галасі функівського таборового життя, не випускав з рук свого пера. "А тут досі було працювати тяжко, писав доктор, завжди сходив день з ходженням по бюрах, і я хоч вже зачав нарис про Ольжича, то ще не покінчив. Але після американського лікаря візьмусь до праці зі всією енергією". Проте О. Грицаєві не довелося довго проживати на Функу. Американський "консул" відкинув, не признаючи докторові права "ДіПІ", через його довголітнє перебування у Відні. Така розв'язка еміграційного питання доволі його затривожила. "Я гадав потішити Вас, писав доктор, доброю вісткою, про дозвіл з Женеви (дозвіл відносно переводу книжок — Л. В.), і як я надіявся! — також доброю вісткою і про вислід допиту консула. А тут — от що!... О так я від 18/XII наче в якомусь хаосі"⁸). В цьому листі він також згадував про праці, які готував для Зарева. "А над розвідкою "Шляхом Генія України" я весь час працюю — і над Ольжичем та тільки прохаю терпеливості, бо так мені не легко добути цілком свобідного дня на те, щоб сісти й спокійно писати. Але... я водно над тими працями, і нехай Бог боронить, щоб нове число могло появитись без продовження мого "Шляхом Генія України".

Стративши права "Д.ПІ", д-р Грицай переїхав до старечого дому у Пріні над озером Хімзее. Спершу не хотіли йому приділити окреме приміщення, аж по довгих інтервенціях дозволили розпакувати бібліотеку й примістити її в малій кімнатці. В міжчасі в "Українському Слові" появилася рецензія О. Г. на "Розбудову Держави". В листі Покійний писав: "Я буду дуже радий коли вона (рецензія Л. В.) відпо-

6) Фельдафінг 8-9 VII 52.

7) Функ 3 XI 1951.

8) Функ 3 XI 1951.

вість своєму завданню звернути увагу громадянства на прекрасний розвиток діяльності Зарева⁹⁾).

З Пріну Грицай також надсилав свої праці до журналу "Ukraine", що появлявся в Мюнхені, за ред. д-ра Прокопчука. "А мав я тепер дуже багато праці", писав О. Г., для тієї німецької "Ukraine", що під редакцією д-ра Г. Прокопчука — досі в нас маловідомого(?) — почала виходити в січні ц. р. В першому числі є моя стаття про Шевченка, у другому буде моя річ про Франка і два мої переклади з Франка: "Die Steinbrecher" та "Ach, wuestest du". Забрало це мені дуже багато часу, майже весь березень пішов з цими працями, але що дуже прохали з редакції, то вже не можна було відмовитись¹⁰⁾.

Як жилося письменникові в прінському "альтерсгаймі"? Відповідь дають самі листи Покійного: "Тут в альтерсгаймі найкраще те, що тепло і я не кашляю, але харч дуже примітивний, одноманітний і рідко коли смачний... і люди мені іноді дошкулюють, особливо ж коли це простаки (— а простаків, брутальві і навіть піяків: тут не бракує), але я якось працюю"¹¹⁾. Цю працю доволі часто переривала паніка, що вкрадалася в серця емігрантів у зв'язку з політичним напруженням в Німеччині. Доктор ці "страхи" дуже брав собі до серця, бо завжди пригадував, як йому прихордилося втікати з Відня в 1945 р. Він писав: "Доводиться турбуватись майбутнім, бо не знаю, що буде завтра. Те все наслідок розшаної пропаганди комуністів проти озброєння і усоюзнення Зах. Нім. Республіки... От, яка язва, який пекельний проквіт з московською потворою! Мені вже знову радять заздалегідь пакувати книжки, та думати про втечу, але куди, з ким і як утікати?"¹²⁾. У своїх листах, я, старався, як міг відігнати від нього цю нервозну атмосферу "вічної втечі"... Остап Грицай дуже часто згадував своїх колишніх добрих знайомих, які приїхавши до "обітованої Америки" зразу ж за нього забули. Це було для доктора надзвичайно болюче: "... От усі ті нанове — старші громадяни, ті професори, мистці, адвокати, лікарі, і всякого роду "меценаси", що такі були багаті на гарні слова для мене за часів таборового життя Карльсфельд-Бертесгаден, хоч і клялися, що писатимуть з Америки і ніколи не забудуть, вони всі тепер, після такого смішно короткого часу наче б їх не було на світі, і наче б у них пам'ять перестала діяти..."¹³⁾.

На цьому місці я хотів би навітлити, в деякій мірі, відношення Покійного до т. зв. "старшого громадянства" й навпаки.

В своїх спогадах¹⁴⁾ В. Дорошенко, характеризує д-ра О. Грицай "відлюдком", який уникав суспільно-громадського життя. Ці думки автора спогадів своєчасно я старався сиростувати¹⁵⁾. Також друзі й знайомі Покійного подали інший образ доктора, завжди товариського й привітного¹⁶⁾. Проте до старшого громадянства Остап Грицай носив у серці глибокий жаль. В цьому ж листі між іншим він пише: "... Щоб не повторювались більш такі аномалії, як зо мною, що треба було аж 40 літ, на те, щоб мене, як письменника і мистця вперше відкрила і вперше заговорила молодь"¹⁷⁾. Старше громадянство відповідно не відзначило праці сеньйора-письменника, а тенденційно промовчуючи його творчість. Приятелів, справжніх друзів у своєму житті Остап Грицай мав дуже мало. Він був цього свідомий.

"Не багато, дуже не багато, мав я і маю їх-тих приятелів у житті... я все був для когось гіркою сіллю в оці, хог усе я жив і працював, тільки для України, і для найвищих ідеалів Творчого і Святого"¹⁸⁾.

Аж після смерті Остапа Грицай, вся українська преса заройлась від заміток про смерть і творчу працю заслуженого громадянина.

Одначе було вже запізно...

9) Прін 2 IV 52.

10) Прін 7 IV 1952.

11) там же.

12) Прін 13 V 1952.

13) Прін 3 III 52.

14) Вол. Дорошенко: "Життя і праця Остапа Грицай" "Свобода" чч. 132-137 за 1954.

15) Любомир Винар: "Д-р Остап Грицай" (Рефлексії з приводу спогадів В. Дорошенка про життя і творчість Покійного) "Новий Шлях" ч. 72 за 13 вересня 54.

16) Д-р Ол. Марітчук: "Пам'яті Остапа Грицай" "Свобода" ч. 157 за 1954.

17) Прін 3 III 52.

18) Прін 7 IV 52; підкреслення мої (Л. В.)

Підчас свого побуту в Пріні, Остап Грицай надсилав свої численні праці до “Українського Слова” (Париж), “Християнського Голосу” (Мюнхен), “Самостійної України” й інших пресових видань. Зокрема в “Українському Слові” появилсь багато вартісних літературно-критичних його есеїв. В міжчасі д-р О. Грицай зачав надсилати мені деякі свої праці, що вже здебільша були друковані на сторінках “Розбудови Нації”. Ці речі були призначені для архіву Зарева. В листопаді О. Грицай писав, що з “нових недрукованих праць маю оповідання: “Галузка білого бозу”, але ще не скінчене. Як скінчу зараз вишлю”¹⁹⁾.

Про зміст “Розбудови Держави” Грицай висловлювався дуже позитивно: “Я те число простудіював гаразд і дуже воно видається мені цінним. Взагалі ж

“Розбудова Держави”, на мою думку, стане для нашої еміграції напевно тим гимн був “Вісник” Донцова для Галичини, тільки багато позитивніший, своєю ідеологією.”²⁰⁾

В грудні 1952 р. “старечий дім” з Пріну перенесли до Мюнхену. Розлука з чудовою прінською природою була дуже важкою. За час свого однорічного перебування він дуже живив з тамошніми чудовими краєвидами.

“Тут так прегарно, такі любі поля і левади, сади повні рож і лелій, і чудові ліси, що, коли виберетесь ранком на прохід, то можете йти мільями, і все полем, і все лісом, і все на сонці і між квітами; не хочеться вам, ні їсти ні вертатися до дому. Я вже нині боюся тієї хвилини, як доведеться в осені програтись з цією закутиною сонця, квітів, левад і лісів”²¹⁾. В листопаді писав: “а коло мене, Любку, нічого доброго. Десь біля 15 XII нас переносять до Мюнхену, а там такі гаразди, що ніхто не має одержати окремої кімнати і на мою бібліотеку кажуть, не буде місця”²²⁾. Мабуть не прочував, що черговий етап його переїзду й побуту в Мюнхені буде останнім акордом.

В МЮНХЕНІ. НЕОЧІКУВАНА СМЕРТЬ

На новому місці побуту доктор мав багато перешкод, в налагодженні життєвих умовин праці. Доходило до того, що “я не маю навіть окремого стола, через що приходится писати на крайчику ідального стола”²³⁾. До цих невідрадних клопотів долучилась ще грипа, яка на декілька тижнів прикувала письменника до ліжка. Мюнхенська весна спершу позитивно вплинула на здоров'я Покійного, але вже в травні другий несподіваний удар: доктор дістає запалення легенів. За допомогою пеніциліну вдалося усунути запальний стан легенів. Не зважаючи на занепад свого здоров'я д-р Остап Грицай не перестав працювати.

“З моїм здоров'ям така біда, писав він, десь біля 20 IV знов раптом дістав горячку, почав тяжко кашляти... сестри казали, що я хорую тільки через те, що я потайки встаю і годинами пишу...”²⁴⁾. В своїх листах до письменника, я дуже просив, щоб залишив на деякий час всяку умову праці, й зовсім відпужив свої черви. Надаремно. Вже в слідуючому листі він писав: “І рівнож працюю над “Шляхом Генія України”, що буде готовий аж на вересень. А жаль мені дуже, що з недрукованих праць маю тільки Торса, які мушу шойно покінчити (між іншим “Тайна каплиці св. Вероніки” та “Галузка білого бозу”... 25).

Не зважаючи на переважанення своїми працями, Покійний знайшов ще час на суспільно-громадську роботу. Його вибрали головою української групи в “альтер-таймі”. У зв'язку з тим писав, що має до поладженя багато справ з “обсягу питання нашої екзистенції”.

З початком липня 1953 року я звернувся до с. п. Остапа Грицай з пропозицією видати збірку його оповідань й збірник наукових праць, накладом Літературної Комісії Зарева. У своїй відповіді доктор писав: “Я з радістю вітаю видання моїх творів накладам Л. К. Зарева, даю мою згоду, і подам Вам мій плян, щодо матеріалу,

19) Прін 6 XI 54.

20) Прін 6 XI 54. Підкреслення О. Г.

21) Прін 15 III 52.

22) Прін 20 XI 52.

23) Мюнхен 26 I 53.

24) Мюнхен 30 V 53.

25) Мюнхен 14 VI 53.

в найближчій часі²⁶). Він також згодився упорядкувати й написати вступне слово до збірки літературних мініатур "На високих шпильях" Юрія Федоровича (Чорного). Збірка оповідань О. Грицяя мала називатись "Обличчя Сфінкса" й начислювала кільканадцять творів. З них головніші: "Казка про невольника", "Про султана та його жінку", "Про Апандра та його змія", "Про Смарагдову оазу", "Пісня дольки фараонів" і інші.

Я думаю, що передмову до збірки напише хтось з відомих літературознавців. Однак це пропозиційно доктор відкинув, пишучи: "Але на жаль моя творчість не має між "світочами" нашої "еліти" ніяких симпатиків, для тих людей я, ні як науковець, ні як письменник не існую та існувати не буду. Тому як передмову до моєї збірки я придумав "Слово подяки до молоді".

В міжчасі д-р Грицяй зачав надсилати на мої руки оповідання, що мали увійти до збірки "Обличчя Сфінкса". В дальшому, як я вже згадував, ми плянували видати збірку його критичних нарисів, як і бібліографію його творчості.

Підсумовуючи своє життя за 1953-ий рік в мюнхенському "альтерсгайм", доктор писав: "Цього року починаючи від січня, аж ген до половини листопада я мусів жити в одній кімнаті з людьми, від яких я мусів іноді не тільки в день, але і вночі втікати. . . І аж від половини листопада я маю окрему для себе кімнату, і тому щойно в 1954 році, з Божою допомогою, гадаю Вам прислати все те, що я не встиг зробити досі"²⁷).

Прийшов холодний 1954 рік. У листах Покійний розгортав пляни своєї праці в майбутньому, як також давав цікаві коментарі до пересиланих оповідань. Наприклад прислаючи "Казку про невольника", він писав: "Ті нариси подумані мною, як життєві приклади на певні ідеологічні тези загально людського характеру, і всі вони, хоч я намагався надати їм казкового характеру — взяті з глибини суворої дійсності життя. Напр. "Невольник": я писав цю річ під першим враженням наших визвольних змагань, особливо ж з погляду на їх політичний бік, репрезентований тимп провідниками Центр. Ради, що так до рознуки довго боялися глянути волі в її божеські очі і воліли вертатися до російських "братів" і під крила "російської волі" фірми Керенського, тобто до московської тюрми вольного Плаю". . .²⁸). Він дуже дуже хотів, щоб "хоч одна моя збірка вийшла у світ, і тому збираю тепер, що можу, хоч багато мого надбання таки пропало".

Останній лист від сл. п. д-ра Грицяя я одержав за два тижні перед його смертю. В цьому листі між іншим він писав: "Знаєте Дорогий, в мене від осені 1953 р. біда: астма, через неї в мене все спізнюється, вся праця. . . Тішуся дуже на весну, але що ж . . . від половини квітня тут вернулася зима. . . сніг, мороз, вихор і ледове зимно й я знову засуджений на арешт у хаті". . . Кінчаючи свого листа доктор писав, що прощається на недовгий час. . . Проте сталося інакше. Докторові вже не довелося любоватися мюнхенською весною. Неочікувано захворів й його забрали до лікарні. Ще в останній день перед смертю сл. п. Остап Грицяй думав про свої праці для Зарева. Він просив д-ра Гинилевича написати до мене листа, в якому зазначував, що "всі праці зв'язані з його діяльністю покінчить й вишле по видужанні впродовж двох тижнів"²⁹). День опісля д-ра Остапа Грицяя не стало між живими.

* * *

Пишучи другу частину моїх спогадів про сл. п. д-ра О. Грицяя я виключно користав з листів Покійного, не маючи змоги джерельно використати його "Щоденник" який є в Мюнхені³⁰).

Виконуючи волю нашого Великого Приятеля, висказану в численних листах, я весь час збираю його творчу спадщину, щоб в майбутньому видати недруковану творчість Покійного.

Ці спогади нехай будуть скромною китицею білих конвалій на могилу Дорогого і Незабутнього Друга молоді.

26) 28 XII 53.

27) Мюнхен 28 XII 53.

28) Мюнхен 12 IV 54.

29) Мюнхен 6 V 1954.

30) Д-р О. Грицяй провадив довгі роки свій "Щоденник", який начислював вже декілька грубених томів.

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ:

THE MONGOLS AND RUSSIA by George Vernadsky. Yale University Press 1953
New Haven

Лев Шанковський, характеризуючи вище названий твір ("Київ" ч. 5 вересень-жовтень 1954, ст. 234), пише так: "Не заперечуючи і не промовчуючи галицько-володимирського періоду в історії України, він (Вернадський) всі свої зусилля звернув у тому напрямі, щоб даліше доказувати спільноту історичної долі Росії й України, зокрема на те, щоб виказати, що галицько-володимирське князівство як логічне продовження Київської Русі, було під таким самим монгольським "ігом", що й московські (в національному значенні князівства)". Ця загальна характеристика така вірна й вичерпна, що важко було б до неї щонебудь додати.

Історія наших західних земель (хоч вони у Вернадського є частиною Росії) розроблена епізодично і в порівнанні з історією північних московських князівств доволі поверховно. Зокрема ж зв'язки Галичини з Заходом зредуковані до мінімуму і одночасно відповідно викривлені. Тенденція Вернадського тут уповні видна. Зовсім не випадковим явищем тут є факт цілковитого ігнорування польських джерел і польської історичної літератури, що підкреслюючи зв'язки Галичини з Заходом, поважаючі підважували б історичні концепції "всеросійськості", форсовані Вернадським. А все-ж-таки за словами Б. Шпулера, чи не найбільшого сьгодні знавця історії Золотої Орди й Монгольщини взагалі, польська історіографія може найбільше з усіх причинилась до розроблення золотоордського питання (B. Spuler: Die Goldene Horde 9.). Промовчуючи або викривляючи зв'язки наших західних земель з Заходом, Вернадський одночасно старается штучною і тенденційною аргументацією зв'язати Галичину й Волинь з усією "Росією", накидаючи їм такі ж самі форми залежності від Золотої Орди які мали московські князівства. Логічним висловом такого априорного наставлення є у Вернадського навітлення особи короля Данила. Порівнюючи його до татарського внаслідка Александра Невського, Вернадський пише: "Під оглядом характеру й особовості Данило був легкодухом і був відданий звичаям та нахилам західного лицарства, тоді як Александр був серйозніший у своїх замірах і мав глибше почуття відповідальности супроти своєї батьків-

щини і свого народу" (цит. пр. ст. 149). У зв'язку з цим:

"В Західній Україні князь Данило галицький зробив спробу дістати допомогу з заходу і — програв. У східній Росії Князь Олександр Невський прийняв монгольську зверхність, щоб мати вільні руки на Заході і — виграв" (G. Vernadsky: Kievian Russia — 17). Цікаво, що в цьому випадку навіть одноступці Вернадського в справі спільного знаменника всіх "русских" народів, червоні історики Б. Д. Греков і В. Т. Пашуто представляють короля Данила в іншому світлі. Перший з них в своєму творі "Крестьяне на Руси" так характеризує Данила: "Людина внімкової військової хоробрости, політичної проникливости й енергії, Данило Романович напружував усі свої сили для спасення Галицької землі (I, 296). Д. Т. Пашуто в книжці "Очерки по истории Галицко-Волинской Руси" пише: "... в 1264 р. умер князь Данило Романович, один з найбільших державних діячів старої Русі, що княжив у часі складної переломової епохи XIII в..." —

Не зважаючи на зовсім виразні інтенції, чи радше тенденції, важко було Вернадському говорити про залежність Данила від татар до 1260 р. Похід Бурундая на Галичину й Волинь в тому році уважає Вернадський за нагоду, що піддала наші західні землі під цілковите панування Татар. Бурундай, шоправда після переможного походу впровадив свої війська з Волині в район середнього Дніпра, але "були визначені агенти монгольської адміністрації, що мали наглядати над збиранням податків і рекрутів за допомогою сітки військових округ на Поділлі, в Галичині й Волині — сітки, що була подібна до такої ж сітки у Східній Росії". Для підтвердження тієї переважної концепції Вернадський в дійсності **не може покликатись на жадне історичне джерело**, тому в увазі ч. 61 під текстом (цит. пр. 158) додає: "На має безпосереднього доказу в джерелах, що такі військові округи Бурундай установив у Галичині й Волині, одначе тому, що ми знаємо, що такі округи існували пізніше, вони **могли** (підкреслення наше — Жд.) бути установлені під час нападу Бурундая. ("There is no direct evidence in the sources that the military districts were established in Galicia and Volynia by Burunday, however. Since we know that such districts existed later, they may have been established at the time of Burunday's raid").

Ми не беремось доказувати, що "pium desiderium" Вернадського не могло бути

зреалізоване під час походу Бурундая. Ці докази вимагали б ширшої розробки питання. Нам іде тут передовсім про те, щоб вказати ,якими методами послуговується Вернадський, щоб досягнути свою мету. Надармо ми шукали б в історичних джеделах за слідами цих “військових округ” у Галичині; не знає їх галицько-волинський літопис, що так подрібно описує події другої половини XIII ст., не знають їх жадні неукраїнські історіографічні чи документарні джерела. Отож Вернадський, не маючи змоги зачитувати “безпосереднього доказу” на існування “військових округ” Галичини, пробує це зробити при допомозі “посереднього” доказу. Обговорюючи справу монгольської адміністрації в Росії і в зв'язку з цим справу поділу земель, опанованих монголами на мілітарно-адміністративні округи — “тьми”, Вернадський “розв'язує” справу так: “Листа округ (“тьмів”) західньої Росії подана в ярлику, що його кримський хан Менглі-Герей дав Жигмонтові I-му, королеві Польщі (1507). В цьому документі Менглі-Герей потверджує давніший ярлик свого батька Хаджі-Герей, наданий Великому Князеві Литви — Витовтові (біля 1428 р.).

Вирятований Витовтом від переслідвань з боку ривалізуючого з ним хапа, Хаджі Герей надав Витовтові всі давніші посілости ханів Золотої Орди в Західній Росії. В дійсності більшість з них литовські великі князі зайняли від кількох десятиків років. Та, не зважаючи на те, всі вони були в евіденції документів Золотої Орди, а тепер Менглі-Герей вичислив їх усіх. Ця сама ж листа з деякими відмінами була згадувана в листі Короля Жигмонта до кримського хана Сагіб-Герей (1540). З цих документів ми знаємо про існування округ (“тьмів”), названих за слідующими містами й округами: 1) Київ, 2) Володимир-Волинський, 3) Луцьк 4) Сокаль, 5) Поділля, 6) Кам'янець Подільський, 7) Брацлав (на Поділлі) 8) Чернігів, 9) Курськ, 10) “Єголдаєв: тьма” (на південь від курського району) 11) Любутськ (над рікою Окою), 12) Окгура, 13) Смоленськ, 14) Полоцьк, 15-16) Рязань (принайменше 2 тьми: Рязань і Пронськ).

До цієї листи до першого століття монгольського панування повинна бути додана Галичина (втрачена в користь Польщі 1349) правдоподібно з 3-ма тьмами: 17) Галичем, 18) Львовом, 19) Сяноком” (підкреслення наші — Жд). В оригіналі: To this list for the first century of Mongol rule Galicia (lost to Poland in 1349) should be added with probably three t'my: 17) Galich; 18)

Lwov; 19) Sanok. (o. c. 217-218). Текст ілюстрований мапкою з названими тьмами, між якими є теж ті “правдоподібні” тьми, які згідно з побожним бажанням Вернадського повинні бути додані до листи податкових округ Росії отже: Львів, Галич, Сянік. Так виглядає цей доказ приналежності Галичини до податково-адміністративної системи Золотої Орди! Важко нам знайти відповідну назву на окреслення таких метод, якими послуговується автор для виправдання поставлених a priori залогень, здається нам однак, що незалежно від того, як ми їх не назвали б, вони не можуть мати нічого спільного з наукою. У зв'язку з цим нам уже навіть не личить дивуватися, що Вернадський замість користати з пізніших транссумптів не покористувався текстом ярлика хана Тохтамиша для Витовта (кінець XIV ст.) що його відтворив А. Прохаска (Uklad Tochtamysza z Witoldem. Przeglond Historyczny t. 15, st. 260). Текст цей замість Сокальської округи називає Сокольську округу. Припустім однак, що це помилка, то ще й тоді будемо стояти перед питанням: чи в той час коли Тохтамиш видав ярлик Витовтові, Сокаль уже існував, бо те, що в часі, коли Бурундай “ділив” західньо-українські землі на тьми, Сокаля ще не було — це певне!

Стверджуючи цілковитий брак всяких джерельних даних для підтвердження тези Вернадського про поділ Галичини на тьми і підпорядкування її в цій формі адміністрації Золотої Орди, ми не хочемо тут забирати голосу в справі такої чи іншої татарської зверхности над Галичиною в другій половині XIII століття. Думаємо однак, що при вирішуванні цієї проблеми мусять бути примінені цілком інші методи, як ті, що ними в науці послуговувався професор Єльського університету покійний Г. Вернадський.

М. Ждан

MOST. Quarterly for Slovak Culture.

Cleveland № 1-3, 1954.

(З огляду на брак відповідних черенок подаємо підзаголовок англійською мовою).

Малий словацький нарід, що підчас другої світової війни мав майже п'ять років свою самостійну державу, опинився як і всі інші слов'янські народи під чорною окупацією. Словаки впродовж свого довгого сумного животіння мали лши на світанку своєї історії короткі часи власного державного життя (про

яке історичні джерела надто вже скупо згадують), а тому мали й мають цілий ряд внутрішніх труднощів і перешкод, що далеко переростають на пр. труднощі, що їх має в своїй визвольній боротьбі український нарід. Кількасотлітня мадярська неволя залишила страшні спустошення між словаками. Інтелігенція великою мірою відчужилася від народніх мас, нарід внаслідок складних культурно-релігійних процесів поділився на два віровизнання (католики й протестанти), рідне культурне життя, що ще в XVIII стол. було на дуже високому рівні (на Словаччині один час студіював і наш найбільший філософ Григорій Савич Сковорода), на протязі XIX стол. занепадає.

За цієї ситуації здавалося усміхнулася доля словакам у 1918 році, коли заходами президента Масарика створено було Чехо-словацьку Республіку. Але це "звільнення" тільки ускладнило й так тяжку ситуацію словаків. Чехи, що ще недавно самі були невідьниками відразу переродилися в безоглядних імперіялістів, що відразу почали свою злочинну політику супроти інших меншин. Подібно як в Закарпатській Україні і в Словаччині почалися гіркі часи "чеського добродійства". Провідна верства словацького народу або була усунена від громадського життя, або перетягнена на чеську службу, або була зліквідована (очевидно "демократичними" засобами, як Шафаржик, що згинув у літунській катастрофі), або ж під претекстом протидержавної дії посаджена на довгі роки в тюрми.

Це панування "чеських братів" поглибило протиріччя внутрі словацького народу й утруднило до неможливості визвольну його боротьбу. Бо ж у той час, коли бодай чесніші зпоміж представників західного світу визнавали існування терору в ССРСР або навіть у Польщі, то Чехо-словацька Республіка загально втішалася славою "найдемократичнішою" держави в Європі й кожний виступ проти її влади п'ятувався як чорна реакція й фашизм.

За тої ситуації єдина сила, що на неї змогли опертися словацькі визвольні змагання це була католицька церква. І треба признати, що ця церква в визвольних змаганнях **словацького** народу відіграла передову й вирішну роль. Вона

й до нині тримає високо прапор словацької незалежності, хоч її ситуація дуже тяжка в бою проти переважаної сили чесько-московського більшовизму.

Але раз переbrane зобов'язання ця церква відчуває й на еміграції. Доказом цього може послужити кварталник словацької культури, що його тут хоч короткі обговоримо.

Головний редактор о. Шпрінц зумів поставити цей часопис на рівень, що може задовольнити й вибагливого читача. Переважно глибокі, але рівночасно легко написані статті обговорюють всі питання словацького культурно-політичного життя, від історичних проблем починаючи (Словаки й держава короля Само), через культурно-філософські (Правильна орієнтація людини), релігійне положення в Словаччині, "Католицька акція" — комуністична спроба), соціологічно-політичні (Політична свобода передумовою культурного прогресу словаків, Прологоменон до поняття "нарід"), проблеми словаків у Америці (Між Америкою й Словаччиною) й ін. Не обговорюємо тут літературної діянки (поезії й прози, що ні формою ні змістом (песимізм і плач над долею) не відповідає на нашу скромну думку тим високим завданням, що стоять перед словацькою нацією. Оригінально й цікаво ведені рубрики заміток і огляду книжок закруглюють зміст журналу й дають багатий матеріал до передумання чл навіть студій. Прекрасне зовнішнє оформлення, бездоганний папір і чистий друк роблять з цього часопису репрезентативний журнал словацької колонії в Америці.

Бажаємо цьому журналові дальшого розвитку, а зокрема, щоб він продовжав ту позитивну працю, що словаки започаткували за свого короткого державного життя, щоб усунути врешті всі внутрішні свари й непорозуміння, бо лиш об'єднаними силами може нація досягнути свою самостійність. Здоровий націоналізм, що ліг в основу видаваного словацького провідного групою журналу стане запорукою, що всі складні питання словацької спільноти цей симпатичний нарід розв'яже для добра словаків і всіх сусідніх націй. Покиньмо тих труднощів не бракує.

М. А.

Скільки разів надуживано в теперішніх гасах слова "український", вкладаю в нього ворогами внутрішніми й зовнішніми зміст, навіть, суттєвий українській духовості!

ВАЖНА ПРАЦЯ АМЕРИКАНСЬКОГО ЗНАВЦЯ РАДЯНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬ- НИХ ВІДНОСИН.

Р. Пайпс **The Formation of the Soviet Union.** Кембрідж, Масс. 1954. ст. 355.
Індекс, бібліографія.

Сьогодні є вже очевидним, що часи, коли американська історична наука або взагалі не “бавилася” історією народів на схід скажімо, від Німеччини, або продукувала такі історії “Росії” (чит. сх. Європи), як Р. С. Тампкінс (1940), який історію України збув геніальним своєю простотою ствердженням, мовляв. “вчені все ще не рішили, чи українці є, чи їх нема”, належать до безповоротного минулого. Вже маємо сьогодні англдомовні, американської продукції, історії України, Кавказу, Казахстану, Балтійських країв, заповіджена історія Білорусі. Маємо також, коли не добрі, то бодай такі-сякі, студії різних аспектів моск. життя, чи радянської суспільно-політичної дійсності. В обличчя такого стану речі, не диво, що збіжючій історик нац. питання в Росії (до речі, донедавна польський громадянин Мойсеєвого віроісп.), Р. Пайпс, взяв на себе завдання подати образ формування СССР.

В очах Пайпса, побудова СССР, це в першу чергу, боротьба динамічного комунізму, носієм якого, очевидно, є моск. народ, і локальних націоналізмів, чи простіше, державнотворчих рухів підросійських народів. Можна погодитися з автором, що це є в основі правильна концепція історії формації СССР, зате можна дискутувати, чи автор зробив добре, звівши в одне ціле історію визвольних процесів поодиноких пригнічених націй та саму техніку побудови СССР. Роки 1917-23, це, з точки зору моск. історії, період насильної інтеграції російської національної імперії, що, здавалося, вмерла в 1917, зате з точки зору поодиноких національних історій — боротьба за збереження й консолідацію національних здобутків революції, бодай у компромісовій формі “союзних”, нехай і радянських республік.

Українського читача, очевидно, цікавить у першу чергу, що Пайпс скаже про Україну. Є очевидним, що він ставиться об'єктивно до наших визвольних змагань, знає головну українську мемуаристику, хоч далеко не все основну джерельну літературу, і, назагал, не можна позбутися враження, що Пайпс дуже тісно слідує за Решетарем, згл. його “Українською Революцією” (Принстон, 1952). Через це він “успадковив” тенденцію недоціню-

вати контакт українського “проводу” з т. зв. “низами”, але майже зовсім не звертає уваги на крайню несприятливі зовн. політичні обставини. Треба однак, додати, що Пайпс бачить добре вагу українських політичних змагань у сх. європейському просторі, і не вважає визвольних змагань 1917-20 цілковитим неуспіхом, навпаки, бачить, те, чого ще не добачило багато нас самих — що “український національний рух не згинув з кінцем Революції, але пенетрував комуністичну партію і державний апарат... (ст. 150). З другого боку, автор якось так згаряча, на стор. 148, назвав Директорію... протофашистською... Як автор аргументує цю квітку своєї ерудиції, не знаю, але аж мороз іде поза шкурою, коли нагадати, що в “протофашистському” державному апараті Директорії брали активну участь деякі поляки, деякі укр.-римокатолики, і ніде правди діти, деякі авторові одновіріці... .

Пайпсова аналіз історії українського комунізму (і, як він пише, взаємовідносин його “лівого” й “правого” крил) цікава й повчальна, ледве, чи пересічний український інтелігент знає приблизно тільки само про ті речі. Дуже тонка авторова аналіз адоптування моск. імперіялізму московськими ж національно настроєвими комуністами в не-моск. землях.

Автор, на мою думку, непотрібно перебільшує значення кримсько-татарського визвольного руху, який на еміграції має здібного пропагандиста в особі д-ра Кірімала. Також його опис кавказьких відносин дуже нагадує “Боротьбу за Закавказзя” Каземзаде. Але він зате безконкурентний у вользько-уральських відносинах, що, назагал, дослідників не притягають; дуже добрий розділ про транскаспійські події.

Книжка прикрашена знімками, різного віку й вартості, національних і комуністичних діячів доби 1917-23, м. ін., Петлюри. Це чи не вперше в західномовній науковій публікації появилася його знімка. Читачуни таку працю, чоловік зітхає до небес і запитує себе: чому, ах чому, не пишуть таких праць українці? А зате, чому так легко сьогоднішнім українським політичним публіцистам видляти відро помий на голови “інакомислячим” і авторитетно повчити їх, що в 1917-29 рр., не було так, як твердить партія опонента, а натомість було так, як повчає група відповідного індивіда. І люди є, і знання матеріялу є, а як говорити про український вклад до модерного сов'єтознавства, то виходить — велика нуля...

П. Г.

НАДІСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ:

- 1) **Післанець Правди**, Честер чч. 9-12, 1954.
- 2) **Бюлетень КУК**, Вінніпег чч. 9-12, 1954
- 3) **Листи до Приятелів**, Нью Йорк чч. 11-12, 1954 і ч. 1, 1955.
- 4) **Українське Громадське Слово**. Нью Йорк чч. 10-12, 1954.
- 5) **Наша Держава**. Двотижневик, Торонто чч. 20-26, 1954.
- 6) **Вперед**. Український робітничий часопис. Мюнхен чч.9-10, 1954.
- 7) **За єдність нації**. Місячник літератури, мистецтва і громадського життя. Лондон чч. 1-4, 1954.
- 8) **Жіночий Світ**, місячник. Вінніпег чч. 10-12, 1954.
- 9) **Смолоскип**, журнал української студентської молоді. Париж чч. 11-12, 1954.
- 10) **Оборона**. Місячник. Видає Організація Оборони України. Неварк чч. 5-6, 1954.
- 11) **Народне Слово**. Орган Української Народньої Помочі, тижневик. Пітсбург чч. 37-53, 1954 і ч. 1. 1955.
- 12) **Пороги** чч. 57-58, 59-60 — Буенос Айрес, Аргентина.
- 13) **Народним Шляхам**. Ворган Беларускае Народнае Грамады. Торонто ч. 8. 1954.
- 14) **Ukrainian Commentary**, Vol. III. № 11-12. Winnipeg, Canada.
- 15) **Ost-Probleme**. Press Division HICOG. Bad Godesburg, Germany. №. 32-47., 1954.

“Коли головік іде на службу рідному краю, він повинен усім поступитися. Мене за це ославили фанатиком; та все ж фанатизм ліпше як розгина, що розлазиться на всі боки”.

З листа **О. Кониського** до **О. Барвінського**, 21 I 1893

Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в її останніх видах, але і в її основах, бо без розуміння основи ми лишимося “візними узнями”, тобто такими, які ніколи не можуть з учителями порівнятись.

Микола Зеров — До джерел, стор. 267

Станьмо до життя лицем в лице, якнайглибше загляньмо в те, що щоденно, щомісяжно, щорізно пливе, хвилюється і промовляє.

Юрій Липа — Українська доба, 1936, стор. 4

“Дайош свій власний розум! Від російської літератури, від її стилю українська поезія мусить якомога швидше тікати...”

“Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: Минулу — сузасну, буржуазну — пролетарську, візну — мнливу”.

Микола Хвильовий — Думки проти течії

ПРЕДСТАВНИЦТВА "РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ"

Австралія: д-р К. Білинський,

32 Anderson St., N. Richmond, E. Melbourne,
Victoria.

Австрія: Д. Павлишин,

Innsbruck, Dorfg. 7.

Англія: В. Хомяк,

78 Kensington Park Road, London, W. 11.

Аргентина: Ю. Липка,

c. Talcahuano 847, Buenos Aires.

Бельгія: Надія Ріпак,

58, rue de l'Aqueduc, Bruxelles.

Бразилія: Т. Грегорчак,

Caixa Postal 1340, Curitiba, Parana.

ЗДА: Д. Місько,

1429 E. 52 St., Cleveland, Ohio.

Італія: д-р В. Федорончук,

Roma, Via Nemorense 100.

Німеччина: П. Дорожинський,

Muenchen 13, Agnesstr. 49/0 r.

Франція: А. Жуковський,

89, rue Cardinal Lemoine, Paris 5 - e.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД "РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ" ЗЛОЖИЛИ:

Василь Пуйда	\$10.00
Іван Яремчук	5.00
М. Белендюк	1.00
Теодор Сущик	1.00
Дмитро Фурманець	1.00

Збірку провів Дмитро Фурманець.

Усім за пожертви найсерdecніше дякуємо —

Видавництво

Ціна одного примірника "Розбудови Держави":

в Австралії	2 шил. 6 пс.	у Бразилії	5 крз.
в Австрії	3 шил.	у Канаді	40 цен.
в Англії	2 шил.	у ЗДА	50 цен.
в Аргентині	2 пези	у Німеччині	1 нм.
у Бельгії	12 бфр.	у Франції	100 ффр.

В інших країнах рівновартість ам. \$0.50 у перерахуванні на валюту даної держави.

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

ЖУРНАЛ НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

В журналі друкують праці автори:

Микола Андрусяк, Марко Антонович, Юрій Бойко, Богдан Боцюрків, Богдан Винар, Любомир Винар, Павло Грицак, Петро Голубенко, А. Д.-Добрянський, Ростислав Єндик, Михайло Ждан, Аркадій Жуковський, Осип Зінкевич, В. Іванис, Зиновій Книш, Всеволод Мардак, Володимир Мацяк, Василь Михальчук, Михайло Мухін, Євген Онацький, Микола Плав'юк, С. Ю. Процюк, Емілія Смалько, Петро Стерчо, Іван Троняк, Василь Федорончук, Богдан Цюцюра, Павло Шандрюк, Володимир Шаян, Роман Якимчук і ін.